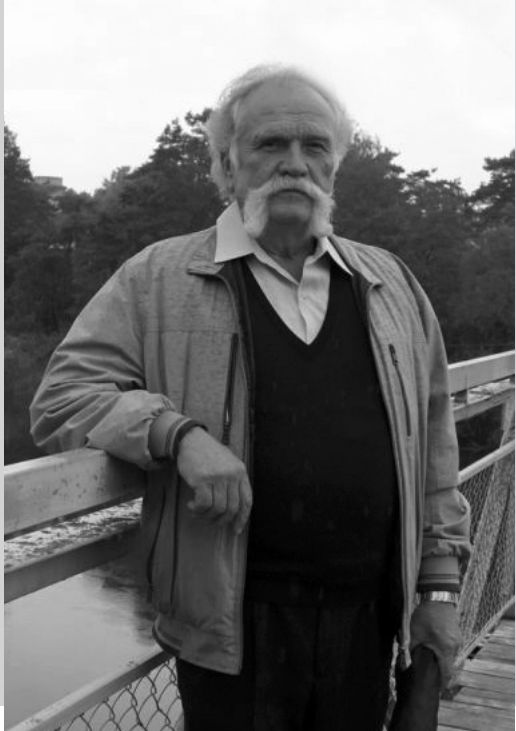

ПРОЗА

Віктар Праўдзін НЕПЕРАМОЖНЫ ЗЛОМ

Раман-версія.

*Працяг. Пачатак у №11—12 за 2023 г.,
№1 за 2024 г.*

Праўдзін Віктар Аляксандравіч нарадзіўся 11 мая 1955 года ў горадзе Лідзе Гродзенскай вобласці. Скончыў сярэднюю школу ў г. п. Шаркаўшчына Віцебскай вобласці. З 1973 па 1976 год служыў у ваенна-марскім флоце СССР. Скончыў Вышэйшую школу міліцыі МУС СССР і працаваў у праваахоўных органах. Пасля выхаду ў адстаўку быў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса «Нёман», першым намеснікам старшыні ГА СБП, намеснікам галоўнага рэдактара часопіса «Полымя», галоўным рэдактарам выдавецтва «Мастацкая літаратура», першым сакратаром ГА СБП.

Аўтар кніг прозы «Візіцёр з Поўначы» (1991), «Боль (Сповідзь міліцыянера)» (1994), «Эксгумацыя» (1997), «Танцавальны марафон» (1998), «Шлях да Галгофы» (1999), «Нелюбімыя гінуць» (2010, першая кніга рамана), «Вяртанне з апраметнай» (2011), «Тайны минских перекрестков» (2013), «Іду насустрач» (2013), «Парыж, Эйфелева вежа і...» (2020) і інш. Лаўрэат Нацыянальнай літаратурнай прэміі.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Час разбою і святасці

...Будзем дзейнічаць на зямлі для Бога і для неба, а не для чалавекаў! Будзем дзейнічаць і для чалавекаў, але не з тым, каб вывяргаць з іх пахвалу сабе, а з тым, каб прыносіць ім ісцінную паслугу і карысць, за што яны часта раздзіраюць сваіх дабрачынцаў, як дурныя і раз'юшаныя звяры часта раздзіраюць тых, якія іх даглядаюць і кормяць...

Свяціцель Ігнацій Бранчанінаў

1919 г.

*Дваццаць другога красавіка,
аўторак*

Старшыня Дзісенскага павятовага выканкама Ляскоўскі вельмі хутка пашкадаваў, што адправіў чэкіста Маняка на фронт. У павеце без яго стала неспакойна, з усіх населеных пунктаў проста сыпаліся данясенні ад валасных

кіраўнікоў. Яны дакладвалі, што людзі ігнаруюць распараджэнні выканкамаў усіх рангаў, асабліва тыя, што тычацца ўліку коней, кароў, свіней, а таксама рознай дробнай падворнай жывёнасці: коз, гусей, курэй... Сяляне ўсялякімі спосабамі хавалі ад перапісчыкаў жывёлу ў лясках і непраходных балотах. Праз гэта зрываліся планы новай улады па забеспячэнні насельніцтва харчаваннем і цягавай сілай для арміі.

Створаныя на месцах валасныя саветы кіравалі, хто як умеў, надавалі, на думку Ляскоўскага, празмерную ўвагу аддзелам народнай асветы, якія займаліся ліквідацыяй непісьменнасці сярод простых людзей. У населеных пунктах адкрываліся бібліятэкі, читальні, ствараліся рознага кшталту гурткі, дзе слухаліся лекцыі і праводзіліся літаратурныя чытанні. Яму прыемна было атрымліваць пахвалу вышэйшага начальства за арганізаваныя простымі людзьмі таварыствы культурна-асветніцкага кірунку, за аматарскія спектаклі і літаратурна-музычныя вечарыны, што праводзіліся паўсюдна, хоць ніякага дачынення да згаданых мерапрыемстваў не меў. Ён проста не прырэчыў жаданню людзей, якое цалкам супала з агульнапрынятымі распараджэннямі савецкай улады. Часцей за іншыя хвалілі Германавіцкую воласць, дзе сярод мясцовага людз свайго актыўнасцю вылучаўся нехта Язэп Драздовіч, які быў адным з заснавальнікаў культурна-асветніцкага таварыства «Заранка» і запамніўся Ляскоўскаму тым, што меў незвычайнае імя па бацьку — Нарцызавіч. Гэтымі «заранкаўцамі», якіх налічвалася больш за сто чалавек пры 1-й і 2-й Германавіцкіх школах, былі створаны курсы па ліквідацыі непісьменнасці для дарослых «без розніцы полу і нацыянальнасці». Яны ў сваім культурна-асветніцкім таварыстве вучылі сялян не толькі грамаце; тут два разы на тыдзень праводзіліся заняткі па харавых спевах, і гэтае незвычайнае захапленне сялян выклікала ў мясцовых кіраўнікоў, па меншай меры, непрывторнае здзіўленне: акупацыя, разруха, голад, а ім спева падавай! Праўда, праз нейкі час Ляскоўскага папрасілі даць спіс кіраўнікоў створаных гурткоў, бібліятэкараў, лектараў, і ён спатыкнуўся: сярод іх не было ніводнага камуніста. Са справаздачай не спяшаўся, разлічваў, што ў цяпершняй блытаніне атрыманых пастаноў, заданняў і ўказанняў, якія штодня «ляцелі» з тэлефона, тэлетайпа і дастаўляліся пасыльнымі, гэтая нязначная паперка, як і шмат іншых, згубіцца ў вэрхале нікому не патрэбнай макулатуры, пра што начальства хутка і не ўспомніць. Зрэшты, так магло і здарыцца, каб не ўсюдыісны Маляўка.

Пасля арышту іерэя Жданава стала неспакойна не толькі ў Шаркаўшчыне. У Дзісенскі павет паступалі даносы на святароў усіх канфесій, і, здавалася, пісаліся яны пад дыктоўку. Служыцелі культу абвінавачваліся ў дыскрэдытацыі савецкай улады і падбухторванні вернікаў супрацьстаяць закрыццю цэркваў, касцёлаў, малельных дамоў. Вялікую праблему пачалі ствараць чырвонаармейцы-дэзерцеры. Уцякалі, як правіла, тыя, хто быў супраць савецкай улады. Яны хаваліся па лясках, хутарах, глухіх вёсках, некаторыя прыбіваліся да ўдоў-хутаранак, каб толькі далей ад людскіх вачэй. Вайна вынішчыла гаспадароў, а зямля, як вядома, сілы патрабуе, вось і рабіліся салдацікі прымакамі, усё ж лепей, чым у арміі.

Неяк пасля чарговага партыйнага сходу, на якім кіраўнікі губернскага выканкама хвалілі Ляскоўскага за арганізацыю працы па ліквідацыі ў павеце непісьменнасці, Маляўка, калі засталіся адны, скрозь зубы прашаптаў:

— Ад людской вольнасці — каб плакаць не давялося. Пакуль не позна, разгнаць трэба ўсе таварыствы і розныя асветніцкія гурткі, бо вакол іх усялякі зброд гуртуецца. Можа, старшыня павета ведае, пра што там гаворкі вядуцца?.. А можа, нашы камуністы разлічваюць на людскую пахвалу за арышты, расстрэлы, канфіскацыю маёмасці, разбурэнне цэркваў?.. Лектары, пэўна, вучаць не толькі грамадзе арыфметыцы?.. Чую маё сэрца, што нешта нядобрае рыхтуецца ў павеце... З усіх бакоў чуткі паўзуць — засумавалі людзі па бунтах, Каліноўскага згадваюць, а хто-ніхто — і Сцяпана Разіна... Так што думай, таварыш Ляскоўскі, думай і высновы рабі, бо з цябе спагоняць за ўсе нашы пралікі.

Ніводнага дня не прайшло, каб Ляскоўскі не згадаў тыя Маляўкавы словы. Вось і цяпер мільганула тая ж паганая думка. Ён акуратна склаў у асобную папку не раз прачытаныя даносы, якія з-за адсутнасці Маняка і недахопу кадраў даводзілася разглядаць самому, і прысмаліў папяросу. Не паспеў і зацяжку зрабіць, як хтосьці гучна затупаў у калідоры, відаць, наведвальнік абтрасаў вязновую гразь з абутку. Старшыня пальцамі прыціснуў агенчык на толькі што раскуранай папяросцы і асцярожна, з намерам потым яе яшчэ прысмаліць, паклаў у попелніцу, умела вырабленую з гільзы ад снарада. Звычайным рухам наचाпіў акуляры, падхапіў сваю люльку, загадзя набітую тытунём, сцішыўся.

Калі ў кабінет заходзіў хтосьці больш-менш варты яго ўвагі, Ляскоўскі чыркаў запалкай і, гучна цмокаючы, пачынаў прысмальваць тытунь у люльцы. Цяпер, калі прыгледзеўся і пазнаў пасыльнага ад Маняка, які быў не надта варты яго начальніцкай персоны, без шкадавання паклаў люльку на стол (не любіў доўга цмокаць, каб раскурыць), торкнуў пальцы ў гільзу, выцягнуў яшчэ цёплую папяросу, патрабавальна гукнуў:

— Запалкі ёсць?

— Няма... — можа, з намёкам на «панскую хваробу», ды хутчэй па сваёй дабрадушнай натуры, адказаў чалавек у фуфайцы з заторкнутай за вузкі раменьчык на поясе шапкай-аблавушкай. Пасыльны шырэй прачыніў дзверы, зірнуў на гразь на ботах, потым на строгага старшыню і застаўся стаяць на месцы. Ён паправіў на плячы вінтоўку, падаў праз парог вялікі капшук з тытунём, туга перацягнуты шнурком, прамовіў:

— Таварыш Ляскоўскі кожны раз пытае адно і тое — запалкі!.. То я ўжо кісет загадзя дастаў... У ім і махра не надта благая, і крэсіва сухое. Частуйцеса...

Старшыня зразумеў няхітры кпін, знарок весела гукнуў:

— Крэсіва, кажаш?.. Ухваляю!.. Яно і мяне ў акопах ніколі не падводзіла...

Каб паказаць сябе начальнікам, не адарваным ад народа, старшыня, не звважаючы на камякі чырвонай гліны на абутку пасыльнага, махнуў рукой: маўляў, уваходзь — узняўся і памкнуўся насустрач. Сёння яму захацелася самому выбіць іскру і ад кнота прысмаліць папяроску. Толькі скарыстаць крэсіва не паспеў. У кабінет, бы віхор, уваліўся Маняк і, моцна стукнуўшы пасыльнага ў плечы, гнеўна крыкнуў:

— Арыштую!.. Як дзэзерціра расстраляю!.. Перад строем!.. Каб іншым непанадна было!..

— Я з дарогі збіўся... Зблудзіў, — спалохана прамямліў пасыльны. — Дождж абложны штодня... Бездараж...

— Чацвёра сутак дзе бадзяўся? — не жадаючы слухаць ніякія апраўданні, грозна скрозь зубы прасіпеў Маняк і нагайкай замахнуўся на пасыльнага... І сцебануў бы, ды старшыня апярэдзіў.

— Адставіць! — Ляскоўскі выхапіў нагайку з рукі Маняка. — Далажы па парадку і, калі ёсць за што... — Ён азірнуўся на паніклага пасыльнага і без ценю сумнення цвёрда паабяцаў: — Расстраляем!.. Абавязкова расстраляем!..

— Хіба дэзерцір рызыкнуў бы начальству на вочы паказацца? — спалохана прамармытаў пасыльны і, па-дзіцячаму шморгнуўшы носам, насцярожана дадаў: — Можа, я важную інфармацыю маю? — Убачыў зацікаўлены позірк Ляскоўскага, выкрыкнуў: — Па лесе блукаў і на людзей наткнуўся, узброеных.

— А вось з гэтага моманту раскажы падрабязней, — Ляскоўскі ўпіўся прыжмуранымі калючымі вочкамі ў пасыльнага, загадаў: — І на карце пакажы месца, дзе сустрэў дэзерціраў.

Пасыльны ішоў па-банку. Ён нідзе па лясках не блукаў. Атрымаўшы загад камандзіра аднесці цыдулку ў Дзісну і аддаць у рукі Ляскоўскаму, адразу сігануў дахаты. Вайна вайной, але ж на дварэ вясна... Дома жонка хваравітая, дзеці малыя, і, акром яго, няма каму зямлю ўзараць, яравыя пасеяць. Пра ўзброеных людзей не маніў, толькі ў лесе на іх наткнуўся Федзька, сусед. Але ж ён пра суседа не раскажа, бо, калі праўда ўсплыве, абодвух расстраляюць, а Федзька ў лесе не толькі свайго коніка хаваў ад рэквізітараў, там была і яго, пасыльнага, жаробка. Сусед жа не толькі бачыў незнаёмцаў, ён гаварыў з імі. Казаў, што да кастра запрашалі і салам частавалі, з баклагі спірту добра глынуў. Праз выпіўку і паразумеліся, а балакалі ўперамежку па-нашаму і па-польску. Хоць былі тыя людзі ў цывільным, але выпраўку мелі страявую і старшага, пана Яцака, ва ўсім слухаліся. Гэны пан Яцак усё дапытваўся, чаму Фёдар у лесе коней хавае, у якіх вёсках чырвонаармейцы атабарыліся, як мясцовы люд да савецкай улады ставіцца. На развітанне лістоўку ў руку торкнуў, а як даведаўся, што сусед непісьменны, пераказаў напісанае. Распавёў, што сам Юзаф Пілсудскі звяртаецца да чырвонаармейцаў і да іх, людзей простых, вясковых, заклікае не ваяваць супраць польскага войска, а сустракаць з хлебам-соллю, бо яно нясе людзям сапраўдную вольнасць і свабоду, што ніякага прыгнёту і ўціску з боку Польшчы на цэрквы, касцёлы, сінагогі не будзе...

— Я выпадкова на людзей наткнуўся, — спалохана пазіраючы на Маняка, прамямліў пасыльны. Наструнены, дапытлівы выгляд абодвух начальнікаў нічога добрага не абяцаў, і пасыльны, каб па сваім глупстве не трапіць у зусім пагібельнае становішча, падбіраючы кожнае слова, заікаючыся, прамямліў: — У лесе вогнішча тыя людзі палілі, я на дымок і скіраваў. Блізка падышоў, ды на вочы не паказаўся, са схованкі паназіраў, што-нішто падслухаў. Не!.. Не дэзерціры тыя хлопцы, нашы па-польску не гавораць.

— На карце пакажы, — балюча штурхнуў пасыльнага ў бок Маняк.

— Як месца на паперы знайду, калі грамаце не абучаны? — незадаволенна буркнуў пасыльны. — Ці табе, камандзір, не ведаць, што крыжык замест подпісу стаўлю?

— Чакай на вуліцы, — адрывіста загадаў Маняк.

Няўлоўная хітраватая ўсмешка толькі кранула куточкі вуснаў пасыльнага. Ён хуценька шмыгнуў ў дзверы, але ў парозе голас камандзіра, бы цвіком, працяў спіну:

— Стаяць!.. Данясенне дзе?..

Пасыльны крутнуўся, выцягнуў капшук з табакай, падаў Маняку:

— Тут яно, данясенне ваша тайнае... — сказаў, задаволенна хіхікнуў, завяршыў: — І мы, як кажуць, з панамі суседзі, не толькі ім прыдумкі складаць...

Гэта ж трэба зусім дурнем быць, каб у махорцы данясенне шукаць... А калі варожая морда ў капшук ткнецца, у мяне на раз-два і адказ гатовы. Скажу, паперку на кірмашы падабраў, не прападаць жа дабру... З яе пяць, а можа, і шэсць самакрутак скручу.

— Чаму данясенне парванае? — пачырванеў тварам Маняк. — Хто дазволіў?..

— Скурыў шматок, — як нічога ніякага, раўнадушна адказаў пасыльны і дадаў: — Той шматок, дзе нічога не напісана, дзеля праўдападобнасці скурыў.

— На вуліцы мяне чакай, каня напай і сена падкінь, — памякчэлым голасам буркнуў Маняк, крутнуўся да Ляскоўскага, напружана ўздыхнуў, працягнуў данясенне, пакамечанае і прапахлае махоркай. — Лепш позна, чым ніколі... Скажу, як ёсць: зусім не грыбнікоў сустрэў мой баец, палякі нашы тылы вывіжоўваюць, і не толькі ў прыфрантавой зоне... Відавочна, наступ рыхтуюць, контрудар. І гэта яшчэ не ўсё... Нашы часці закідваюцца лістоўкамі... Не толькі Пілсудскі абяцае «райскае» жыццё тым, хто складзе зброю. Апроч галоўнакамандуючага, свае адозвы і загады на польскай і беларускай мовах выдалі і рознымі метадамі ў нас пад бокам распаўсюджваюць генералы Эдвард Рыдз-Смігла і Станіслаў Шаптыцкі. Яны ўсе не толькі абяцаюць, яны шукаюць прыхільнікаў Польшчы, падбухторваюць народ да супраціўлення савецкай уладзе, паказваюць сябе добрымі, пушыстымі, пераконваюць людзей, што яны — саюзнікі беларускай незалежнасці. Галоўнае пытанне, таварыш Ляскоўскі: ад каго польскае войска збіраецца вызваляць людзей?.. Пра якую гэта незалежнасць яны людзям мазгі дзяўбуць?

Маняк хацеў яшчэ нешта сказаць, ды яго гнеўны маналог перапыніў тэлеграфіст. Ён увайшоў без стуку, моўчкі аддаў старшыні доўгую тэлетайпную стужку і гэтак жа моўчкі, не падымаючы вачэй, неяк бачком пакінуў кабінет. Ляскоўскі прабег вачамі па стужцы, брудна вылаяўся, кінуўся да тэлефона на сцяне, зняў з рычага трубку, крыкнуў:

— Дамачка, звяжыце з Мінскам!.. З Мінскам!.. Хутка!..

У трубки чуўся незразумелы палахлівы шоргат, падобны да мышынага падмасніцамі падлогі яго кабінета, і больш нічога... Старшыня павесіў трубку, нядобра зыркнуў на Маняка, быццам той вінаваты, што сітуацыя на фронтах пачала рэзка мяняцца, цяжка, з надрывам у голасе прамовіў:

— Ты, Маняк, спазніўся... На чацвёрта сутак спазніўся... Учора, дваццаць першага красавіка тысяча дзевяцьсот дзевятнаццатага года, польскім войскам была занята Вільня. Да адчайных сутычак з белгвардзейцамі на нашым участку фронту мы прывыклі, з лютага жорстка цярэбім адзін аднаго, а вось цяпер трэба рыхтавацца да цяжкіх кровапралітных баёў і з палякамі... — Кінуў разгарачаны позірк на тэлефон, крыкнуў: — Дзе пахаваліся нашы тэлефаністкі... Ідзі, чэкіст, разбярыся!..

Ляскоўскі аддаў загад і спахапіўся. Адчуў сябе ніякавата, зразумеў, што не ў адрас патрабаванне. Ён зусім нядаўна настойваў на пазбаўленні Маняка паўнамоцтваў начальніка ЧК, хоць мог гэтага не рабіць, і партыйны сход яго падтрымаў. Цяпер злавіў сябе на тым, што пастаянна думае пра гэтага прахвоста, які, як ні дзіўна, з абавязкамі начальніка ЧК спраўляўся, хоць сам пастаянна парушаў службовую дысцыпліну. Ляскоўскі ўжо наважыўся згадзіцца, што памылкай было прызначэнне чэкіста камандзірам атрада, ды Маняк апярэдзіў.

Ён адчуў расчараваны настрой старшыні і не прамінуў скарыстаць гэты момант на сваю карысць.

— За тым і прымчаў, каб разбірацца тут, у тыле, — з ядавітай ухмылкай рэзка адказаў Маняк. Ён упэўнена, з напускной велікадушнасцю, браў ініцыятыву ў свае рукі. — Табе, таварыш старшыня, — былы чэкіст упэўнена перайшоў на «ты», — трэба выпраўляць легкадумныя памылкі. З мяне камандзір аніякі: у войску не служыў, армейскіх парадкаў не разумею, статутныя абавязкі дакладна нікім не прапісаны... Ратуе тое, што людзі памятаюць мяне яшчэ чэкістам і пабойваюцца, але ж гэта часова.. Цяпер я пазбаўлены мандата начальніка ЧК і не ведаю, што будзе далей. У дадатак кульгае на абедзве нагі тылавое забеспячэнне харчамі, а голад, як вядома, не цётка, і нашы гора-ваяры ў пошуках ежы шастаюць па хутарах, пагрозамі і сілай цягнуць, што могуць... І гэта яшчэ не галоўнае... Вайна хутка вучыць, я ўжо ў тапаграфічных картах што-нішто разумею, чытаю, вучуся розныя рэкагнасцыроўкі арганізоўваць і праводзіць на мясцовасці, у тым ліку разведку тылоў праціўніка... Але ж, пакуль буду вучыцца, і сам загіну, і людзей на той свет звяду... Табе, таварыш Ляскоўскі, прымаць рашэнне, дзе маё месца: у акопе чакаць ворага ці забяспечыць спакой у павеце?

— Ты патрэбен фронту, — прымаючы гульню ў высакароднасць, звысака буркнуў старшыня.

— Я пра адказнасць перад партыяй! — узнёсла прамовіў Маняк, секануў рукой паветра, як на мітынг, убачыў смяшлівыя вочы старшыні і сумеўся, зразумеў прамашку. Збянтэжана ўсміхнуўся, кашлянуў у кулак, з прабачальнымі ноткамі ў голасе дадаў: — Камуністы даверылі нам пэўны ўчастак работы, яны і спагоняць, калі тое будзе не зроблена.

— Ты гэта пра што? — насцеражыўся Ляскоўскі.

— На мой пагляд, за фронт будзе з каго спагнаць, калі выявляцца пралікі камандзіраў, а вось тыл — твая, дарагі старшыня, адказнасць. Для цябе кожны дзень можа стаць апошнім, па сабе ведаю: чэкісты не спяць у шапку...

— Ты, Маняк, гавары ды не загаворвайся! Сам у Дзісне што робіш? — абурана ўскрыкнуў Ляскоўскі. — У самаволцы ці наважыўся дэзерціраваць? Пакажы паперу, што маеш права тут знаходзіцца.

— Вось цяпер і пагаворым пра будучыню, — Маняк холадна ўсміхнуўся, дзёрзка дадаў: — Нашу, Ляскоўскі, будучыню... Дэзерціры не толькі мяне хваляюць, яны і камісараў з чэкістамі на тваю галаву хутка прывядуць. Падумай, чыя віна будзе, калі камісары даведаюцца, што сорак адсоткаў ад пастаўленых табой добраахвотнікаў ужо дэзерціравалі? Думаеш, гэта Маняка адказнасць? Не, памыляешся!.. Партыйны сход, дарэчы, па тваёй рэкамендацыі, назначыў мяне, начальніка ЧК, камандзірам, і на другі дзень ганарова справадзілі на перадавую. Але ж каго старшыня выканкама Ляскоўскі запісаў у добраахвотнікі? На паперы быццам бы ўсё правільна — камуністы, а ў сапраўднасці — спачувальнікі. Хто асмеліцца не паспачуваць таму ж Маляўку, калі перад носам руля яго нагана?.. Пасыльнага бачыў? Там усе гэтакія нехлямяжыя, каторы, каб стрэліць, спярша карабін прадзьмухне, рулю гэтак прачысціць... Думаю, сёння-заўтра і яны ўцякуць. А я папярэджаў, данясенні слаў, ушчуваў партыйцаў, што без усялякай праверкі на надзейнасць людзей у атрад запісвалі. А хто чым займаўся падчас вайны і рэвалюцыі?.. Вялікая тайна!.. Адсюль і рабаванне

сялян, і п'янства, і дэзерцёрства, і... — ён прыпыніўся, перавёў дыханне, махнуў рукой... — Але хопіць пра гэта, ты і сам усё ведаеш...

Маняк гаварыў і ўважліва сачыў за Ляскоўскім. Калі згадаў пра партыйную надзейнасць і партыячку, старшыня занерваваўся, пачаў мітусліва то знімаць непатрэбныя яму акулеры, то зноў рэзкім рухам чапляць на нос. Пару разоў нават прамахнуўся, за адно вуха дужку не зачапіў. Цяпер ад Ляскоўскага залежала, у якім рэчышчы будзе развівацца гаворка, заставалася спадзявацца, што старшыня не зразумее прыдумкі Стасі, яго, Маняка, каханкі. Ранейшая бытаная гаворка была лёгкай прынадай, якая зачэпіць старшыню за жывое, пасее ў яго душы зусім нязначны, маленькі парастак страху, і, як толькі гэта здарыцца, у старшыні выканкама абавязкова пахіснецца ўпэўненасць у сваёй недатыкальнасці.

Зрэшты, Маняку гэта ўдалося. У нейкі момант Ляскоўскі не вытрымаў той гнятлівай напружанай цішыні, што, здавалася, стаілася ў слаістых клубах удушлівага тытунёвага дыму і толькі чакала зручнага моманту, каб уварвацца яму ў думкі, падпарадкаваць свядомасць, выклікаць адчайную безвыходнасць. Незразумелая недагаворанасць, асцярожныя жорсткія намёкі начальніка ЧК, хоць і былога, пра разгадку яго бандыцкага жыцця сапраўды ўзрушылі. Ён нядобра зыркнуў на Маняка, прыдушана ўскрыкнуў:

— Чаму нічога не ведаю пра дэзерцёра?!.

— Партыйны сход прызначыў мяне камандзірам і абавязаў пра ўсё, што робіцца на лініі фронту і ў нашым камуністычным атрадзе, дакладваць у партыячку. Гэта я і рабіў.

Маняк, каб не сустрэцца вачамі з суразмоўнікам і не паказаць свайго задавальнення, крутнуўся да акна. Няспешна правёў шурпатай далонню па спатнелым ілбе, быццам толькі што выканаў цяжкую фізічную працу, вусны кранула зларадная ўсмешка: нарэшце ён прыструніў Ляскоўскага, і ўсё адбылося, як некалі прадказала каханка... Стася толькі абмовілася, што ён павінен зрабіць, як хочучь яго людзі: «...Разам прыйшлі на перадавую, разам і вяртаецца... Цяпер жа талака вырашае, што і як рабіць, а начальства павінна зацвердзіць тое рашэнне...» І ён разам з Паўлоўскім, які быў прызначаны яму намеснікам і таксама не меў аніякага жадання ваяваць, быццам спакваля, няўзнак, самі падбухторвалі людзей да непадпарадкавання, заплюшчвалі вочы на дэзерцёрства.

Яўныя прычыны да незадавальнення ляжалі на паверхні, выдумляць не даводзілася. Асноўным было кепскае тылавое забеспячэнне. Дзісенскія добраахвотнікі, хто як мог, здабывалі сабе ежу: па начах шнырылі па хутарах, вёсках, фальварках і пад пагрозай забіралі, што знаходзілі, а як не маглі нарабаванае данесці, то гаспадар сам, быццам бы па добрай волі, на панарадзе падвозіў харчы.

— І што рабіць, дзе выйсце? — перарывіста ўздыхнуў старшыня і прыпаліў чарговую папяроску.

— Выйсце, калі пакумекаць, знойдзецца ў любой сітуацыі, — задаволена прамовіў Маняк. Ён чакаў гэтага вузлавога пытання, было відавочна, што Ляскоўскі цяпер вельмі блізка да таго, каб прыняць патрэбнае яму, Маняку, рашэнне.

— Ты, Мікалай Антонавіч, не пра мяне, ты пра сябе падумай. Каб пазбегнуць сур'ёзнага пакарання за дэзерцёрства нашых добраахвотнікаў, зрабі адзін росчырк пярэ — і гэтага хопіць. Напішы адозву, вярні атрад з фронту!.. Зрабі

гэта, пакуль не позна... Чамусьці, без дай на тое прычыны, нашых камуністаў перадыслацыруюць у раён Варапаева, далей ад Дзісны, плануюць паставіць камандзірам Ормана. Ён цяпер ужо амаль за галоўнага, і ў нас з ім адкрытае процістаянне. Можа, пранюхалі палкавыя камісары, а можа, і губернскі камісар Кішчук, што мы рвёмся служыць табе і нашаму павету... Старшыня выканкама мае поўнае права гэта зрабіць, бо прычына вярнуць атрад важная і законная: для навядзення парадку ў павеце. Ніякі камісар не зможа дакапацца, няма ў тым тайнага намеру. Тым больш што нас, дзісенскіх камуністаў, трымаюць на задворках, армейскія камандзіры нас пад сваё крыло браць не хочуць, адбрыкваюцца, маўляў, дысцыпліны бракуе ды закваскі армейскай не маем. Непатрэбнымі мы сталі, а ты атрымаеш надзейных людзей і ўратуеш тыл ад варожих савецкай уладзе элементаў, значыць, абароніш маладую рэвалюцыйную дзяржаву. Можа, нат ордэн на грудзі павесіш... за ініцыятыву і начальніцкую празорлівасць. Не сумнявайся, разам навядзем парадак у павеце.

— Мне трэба падумаць, — пыхнуў дымам старшыня, — і потым, што скажа партыйны сход?

— Вам не надакучыла з аглядкай прымаць рашэнні? — нядобра зыркнуў вачамі Маняк, зрабіў грэблівую грымасу і з задавальненнем агучыў сваю зманлівую, ды куслівую мару, што не так даўно саспела ў думках: — Сёння ідзе вайна, і сама сітуацыя падказвае выйсце! — Прамовіў гучна, перавёў дыханне і з напускной строгасцю ўзнёсла дадаў: — Наспеў час ліквідаваць павятовы выканкам, а замест яго стварыць Дзісенскі рэвалюцыйны камітэт. У склад рэўкама трэба ўвесці надзейных камуністаў і поўнаасцю падпарадкаваць камітэту грамадскія структуры. — Скажаў, казырнуў і, пазвоньваючы шпорамі, пакінуў кабінет.

Маняк наперад ведаў, што ўладалюбны баязлівец Ляскоўскі ўчэпіцца за прамы, празрысты намёк пра рэўкамы і, калі ў найбліжэйшы час не будзе на тое загаду зверху, падштурхне кагосьці з блізкага акружэння да рэалізацыі падказкі.

«А камандзір з яго ніштаваты, — зайздросна падумаў Ляскоўскі. — Армія выпрастала, падцягнула, статнасці дадала, вунь як шпорамі дзінькае... І думкі напорыстыя... Але ж ці не надта адказныя ў Маняка прапановы? Атрад вярні ды выканкамы ў павеце адмяні!?. Рэўкам, без сумнення, поўнаасцю развяза рукі, але ж чыя будзе за ўсё адказнасць?.. Не, нешта ён не дагаворвае... Згодзен, у тыле няма спакою, але ж і акопная вайна — зусім не згуртаваны наступ адзіным фронтам, які вось-вось пачнецца. Тут ужо дзіньканнем шпор ворага не пераможаш. Разгорнуты наступ — не жартачкі, а галоўнакамадуячы польскімі войскамі Юзаф Пілсудскі зуб трымае на Расію і ніколі не даруе гадоў, праведзеных на катарзе. Але пра былога катаржаніна няхай Масква думае, у мяне іншая болька. Свая кашуля бліжэй да цела, цяпер трэба думаць і рабіць бяжком, але не спяшаючыся, як некалі казаў бацька...»

Ляскоўскага ўзрушылі падзеі апошніх дзён, але не настолькі, каб кінуць усё і з галавой акунуцца ў напорысты, яму непатрэбны вір ваеннага жыцця. Шчымяла сэрца ад зусім іншага: што рабіць з жаніхоўствам? Згадаў нявесту і забыўся на бацькавы словы. Быццам схамянуліся да гэтага простыя разважлівыя думкі, і ўжо не «бяжком», а ў галоп, абганяючы адна адну, яны сігалі ў святдомасць, вярэдзілі душу, сеялі трывогу, неспакой, страх.

ПАЭЗІЯ

Міхась Пазнякоў НАС ВЯЛІКІ КУПАЛА ЯДНАЕ

Вершы

Пазнякоў Міхась (Міхаіл Паўлавіч) нарадзіўся 24 студзеня 1951 года ў вёсцы Заброддзе Быхаўскага раёна Магілёўскай вобласці. Скончыў філфак Белдзяжуніверсітэта. Працаваў настаўнікам у школах Бярэзінскага раёна і г. Мінска, дырэктарам Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, навуковым супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства АН Беларусі, галоўным рэдактарам выдавецтва «Юнацтва», часопісаў «Вожык», «Нёман», намеснікам дырэктара РВУ «Літаратура і мастацтва».

З лістапада 2005 г. — старшыня Мінскага гарадскога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Аўтар больш як 100 кніг паэзіі, прозы, публіцыстыкі, крытыкі, слоўнікаў, перакладаў, навукова-пазнавальных кніг для дарослых і дзяцей.

Лаўрэат Нацыянальнай літаратурнай прэміі Беларусі і яшчэ 32 рэспубліканскіх і міжнародных літаратурных прэмій. У тым ліку лаўрэат літаратурных прэмій імя П. Броўкі, Я. Маўра, В. Віткі, трох рэспубліканскіх прэмій «Лепшая кніга года», прэміі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі і тройчы — прэміі міністра абароны Рэспублікі Беларусь і інш. Лаўрэат міжнародных літаратурных прэмій імя В. Біянкі, М. Твэна, М. Гогаля, Р. Скава-рады, Г. Бёля, А. дэ Сент-Экзюперы, Ф. Петраркі і інш.

Заслужаны дзеяч культуры Рэспублікі Беларусь. Узнагароджаны медалямі Ф. Скарыны і «За працоўныя заслугі».

ВЯЗЫНКА

Ёсць куточак у нас незвычайны,
Дарагі, векапомны, святы,
Што з высокае Боскае тайны
Нам вытокам паўстаў залатым.

Тут на ўлонні дзівоснай мясціны
Для вячыстасці нашай у дар
І для велічнай славы Айчыны
Быў народжаны геній-пясняр.

Неўміручасць люляюць тут дрэвы.
Тут паэзіяй промніць зямля.
Тут да неба разліты напевы,
Што натхняюць і вабяць здаля.

Тут жывая мілота лунае!
І якімі б сюды ні прыйшлі,
Нас вялікі Купала яднае
Для служэння радзімай зямлі!

Хоць не лічу зусім за страту
Сваіх мільготлівых гадоў,
Я не сказаў яшчэ пра тату
Высокіх, найудзячных слоў.

Іх адшукаць я ці паспею,
Ахопяць сэрца халады.
Як тата, рана я сівею,
Як ён, душою малады.

Яму ў жыцці спаўна хапіла:
Аж тры вайны прайшоў байцом.
Яму была малітва сілай,
Душа свяцілася дабром.

Дзяліўся ім заўсёды шчыра,
І працаваць, і весяліцца ўмеў,
І сустракаў сардэчна, з мірам,
На свет заўжды даверліва глядзеў.

Я ў працы стойкі, як і тата,
І моцны гойнай шчырасцю, як ён.
Мне кожны шпаркі год — не страта,
Мяне царкоўны акрыляе звон.

Як балюча вяртацца дадому,
Дзе рукі не падаць мне нікому,
Дзе пачуцці ірвуць на шматкі
Вокны хаты старэчай, з якіх
Уяўляюцца сцішаным хорам
Галасы дарагія дакорам,
Дзе замок на дзвярах сустракаю,
Ад якога ключа я не маю!

ПАЭЗІЯ

Змітрок Марозаў Я ВЕРУ

Вершы

Марозаў Змітрок (Дзмітрый Дзмітрыевіч) нарадзіўся 2 студзеня 1954 года ў пасёлку Язбы Крупскага раёна. Пасля заканчэння ў 1975 г. Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі працаваў аграномам у калгасе «Рэвалюцыя» Быхаўскага раёна, ва ўпраўленні сельскай гаспадаркі Магілёўскага аблвыканкама, галоўным аграномам калгаса імя Энгельса Бялыніцкага раёна. Пэўны час быў на камсамольскай рабоце. Больш за 20 гадоў працаваў на розных пасадах у Міністэрстве сельскай гаспадаркі і харчавання і Міністэрстве гандлю.

Аўтар 30 кніг паэзіі і прозы для дарослых і дзяцей. Сярод іх: «Пад небам бусліным», «Хлебны верасень», «Ачышчэнне сяўбой», «Апакаліпсіс душы: Вянок вянкаў санетаў», «Гронкі зорных суквеццяў», «Малітоўнаю матчынай мовай», «Мне Богам дадзена Радзіма», «Азбука агранома Валожкі», «Вяртанне да цішыні», «І скажучь унукі», «Вачыма сэрца», «Храм» і інш.

Лаўрэат прэміі Ленінскага камсомола Беларусі (1988), Міжнароднага літаратурнага конкурсу «Семья — Единение — Отечество» (2014) і інш.

◆ ◆ ◆

Пад вокнамі буяе бэз,
Квітнее без цябе ён. Без
Тваіх пралескавых вачэй
З адбіткам полымных начэй,
Дзе мы з табой, як бэз, цвілі...
Кахалі. Верылі. Жылі...
Пад вокнамі буяе бэз,
Квітнее без цябе ён, без...

◆ ◆ ◆

Твой май у квецень апрануў сады,
У пульхнай глебе ажылі зярняты.

Здаецца, не было ў мяне бяды,
Такой балючай незваротнай страты.

Пасля суровых лютаўскіх завей
Выводзіць салавейка ў бэзе скерца,
І дыхаецца вольна, весялей,
І век жыцця наперадзе, здаецца!

Яны пражылі доўгае жыццё
і памерлі ў адзін дзень
Аляксандр Грын

Пайшла са смерцю пад вянец
І згасла на вачах...
Я ж, як той зубр-адзінец,
Тапчу далей свой шлях.

Яшчэ дыміць жыцця касцёр,
Дзе мой згасеае цень...
З табою разам я памёр
У твой апошні дзень.

ЛЯ РОДНАЙ МАГІЛЫ

Я дома, а ты ў гасцях...

Прыехаў да цябе я ў гасці.
Маёвых слухаю зязюль,
І сэрцу хочацца чагосьці,
Чаго — не ведаю пакуль.
Мо цеплыні тваёй выяснай,
Што лепш за сонца саграе,
Мо аднаго живога слова,
Яго мне гэтак не стае!
Спакой і згода на пагосце
І недасказанае штось...
Прыехаў да цябе я ў гасці,
Адной табой чаканы госць.

МЫ

Мы недарэмна ў гэтым свеце
Свой век нялёгкі пражылі...
Мы ўсе, нібы малыя дзеці
Ў далонях Матухны-Зямлі.

ПРОЗА

Пятро Жаўняровіч МАТЧЫНА СЭРЦА

Апавяданне

Пятро (Пётр Пятровіч) Жаўняровіч нарадзіўся 2 студзеня 1959 года ў вёсцы Азярэц Вілейскага раёна. Пасля заканчэння Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1990) працаваў выкладчыкам у Мінскім прафесійным каледжы электронікі (1990—2006) і Беларускім дзяржаўным універсітэце (2006—2023). Кандыдат філалагічных навук, дацэнт. Аўтар зборніка паэзіі «Расторганая прастора» (2021), дзвюх манаграфій, «Даведніка па літаратурнай працы» (2017, 2021), дапаможнікаў па рэдагаванні. Пераклаў на рускую мову шмат якіх твораў Уладзіміра Караткевіча, на беларускую мову — раман Ф. М. Дастаеўскага «Браты Карамазавы» і інш.

Памяці ахвяраў вёскі Любча
Вілейскага раёна

Ганэта прачнулася, як заўсёды, рана, хуценька апранулася, спынілася ля рукамынікі, каб спаласнуць заспаны твар, і выйшла з хаты.

Вясна раскашавала. Пачатак траўня выдаўся па-летняму цёплы. Вішні і слівы ахуталіся карункавымі воблачкамі бялюткіх кветчак, а пупышкі на некалькіх яблынях набраклі і чырвонымі агеньчыкамі паблісквалі між голых, без лісця, галін. Яшчэ тыдзень — і яны дададуць яшчэ большага хараства сялянскаму падворку.

Але Ганэце бракавала часу разглядаць нейкую там прыгажосць, а стаяць і любавалася ёю — і пагатоў. Прырода проста ўсцешыла матчына сэрца і нібы дала магчымасць прамільгнуць думцы: «Дзякуй Богу, які дзянёчак!..» Пяцідзесяцігадовая жанчына шпарка пайшла на дрывотню, набрала ахапак дроў і вярнулася ў хату, каб запаліць у печы і нешта згатаваць на сняданак і на ўвесь дзень.

Учора была Радаўніца, але прыказка «На Радаўніцу раніцай пашуць, па абедзе плачуць, а вечарам скачуць» неяк абышла Азярэц і сёлета, і летась. Што тут казаць, калі ўчора, чацвёртага траўня 1943 года, свята нібы й не свята.

Сцішаныя хаты сумна аглядаюць вясновы росквіт прыроды, а людзі, што засталіся ў вёсцы, бы нейкія прывіды, варушацца на сваіх падворках і амаль не перамаўляюцца з суседзямі. Не чуваць ні смеху, ні жартаў. А тым больш спеваў і танцаў вечарамі...

Жанчына ўчора схадзіла ў царкву ў Вязынь, паставіла свечкі, адстаяла службу і паніхіду, а потым, вярнуўшыся, з'ездзіла на калёсах з мужам Андрэем на могліцы, што месціліся за два кіламетры ад Азярца. Так ужо сталася, што сваіх кладоў вёска не мела: адны везлі нябожчыкаў у Ярмолічы, другія — у Рэдзькавічы. Адлегласць да іх амаль аднолькавая. Мабыць, наканаванне было ў гэтым — не мець свайго месца спачыну вёсачцы з трыццаці двароў...

Пакуль паліла ў печы, устаў Андрэй і пайшоў даглядаць жывёлу. Ды якая там жывёла! Дзякуй богу, што засталіся карова ды конь, ёсць хоць сваё малако, і масла, і клінковы сыр. І дзесяць курак бегаюць на падворку. Падсвінка закалолі да Калядаў, а купляць парасят не выпадала: жывеш і не ведаеш, а што будзе заўтра. Вунь на перадвельікодным тыдні пахавалі азярэцкага Андрэя. Яго, нябогу, з мужчынам з іншай вёскі немцы прымусілі цягнуць барану па гасцінцы з Вязыні на Вілейку і такім чынам спрабавалі знайсці міны. І што ж?.. Амаль кіламетр баранавалі дарогу, Андрэй узмакрэў, знясілеў, а потым... Выбухнула за спінай, узнялося ў паветра каменне са жвірам, адкінула мужчыну на ўзбочыну. І зямное жыццё для яго скончылася, ужо недзе збіраецца на нябёсы, бо яшчэ і сарака дзён не прайшло.

Толькі цяпер, гатуючы сякія-такія стравы, Ганэта згадала мінулую ноч, нейкую доўгую, трывожную і пакутлівую. А можа, паўплывала наведванне могліц на Радаўніцу? Ды не, яны ж з Андрэем завіталі да продкаў перадаць ім добрую вестку, што Ён уваскрэс! Не могуць бацькі так уздзеінічаць на дзяцей — сваіх крывінак, якіх пусцілі ў свет, выгадвалі, а потым як мае быць аддалі замуж ці ажанілі. Яны, продкі, нясуць наведнікам дабрыню і заспакаенне, дзякуючы ім, што не забыліся пра іхнія душы.

Але чаму ж так узрушылася сэрца? У памяці засталіся нейкія ўрыўкі начнога сну. Быццам старэйшая дачушка Агатка яшчэ падлеткам разам з ёй збірае зёлкі на поплаве і так радуецца, што ледзьве не скача сярод лугавых траў, няголасна спявае нейкую сваю песеньку пра рэчаньку, якая «няпоўная, з беражком няроўная»... А потым дачка кідаецца бегчы і знікае за даляглядам. Куды гэта яна? Да рэчкі? Але ж ля вёскі яе няма, толькі возера... І аднекуль здалёк далятае Агатчын малады голас: «Я яшчэ вярнуся... Я яшчэ вярнуся...» Што б гэта азначала? Мо жыццё Агаткі — гэта і ёсць рэчанька? Але чаму тады яно няпоўнае і няроўнае? Як ні сілілася Ганэта штосьці дадумаць пра свой дзіўны сон, ды так ні да чаго больш-менш вартага не дапетрыла.

А Агата вось ужо дванаццаць гадкоў як замужам.

Дзяўчынка, першае дзіцятка Ганэты, у васьмнаццаць ужо выглядала прыгожай і прывабнай. Пакуль пра замужжа бацькі і не думалі. Зразумела, у той час, пры Польшчы, грошай было мала, і вырашылі пусціць дачку на заробкі, балазе працоўныя рукі патрабаваліся на сядзібах асаднікаў, якім у дваццатыя гады ў тутэйшых мясцінах падаравалі землі, і за дзесяць гадоў гаспадары ўзбіліся на пэўны прыбытак. Была сядзіба і ў Міхалёве, не вельмі далёка ад Азярца, і ў Располлі. Але месца знайшлося толькі ў Вязыні — мястэчку за пяць кіламетраў. Там і панскі маёнтак, там і бровар. Агатка працавала ў асноўным пакаёўкай: прыбірала хату, сачыла за чысцінёй пасцельнай бялізны,

часам дапамагала і на кухні. Маладога запалу хапала, але рукі пасля прання часам былі «ўпрыгожаны» ледзь не крывавымі пісягамі ад мыла, соды і іншых сродкаў.

Для бацькоў было нечаканкай, калі аднойчы пры сустрэчы Агатка сказала, што ў гаспадара працуе прыгожы хлопец Пётра, а для яе Пятрусь, які ёй вельмі падабаецца. Гэта не толькі нечаканка... Паводле звычаю ў тыя гады бацькі абіралі сыну будучую жонку, маглі прыехаць у сваты да дзяўчыны, якая і не ведала хлопца. Але што зробіш? Нават у трыццатыя гады свет ужо пачаў мяняцца, і бацькі мусілі ўлічваць нейкія перавагі сваіх пасталелых дзяцей, якія прагнулі не толькі стварыць сям'ю, але і атрымаць кавалачак шчасця.

Параіліся між сабой Ганэта і Андрэй (надта ж любілі сваю першую дачушку) і вырашылі пайсці ёй насустрач. Якраз надыходзіла восень, вось-вось Пакровы, і сказаў бацька:

— Пакумекалі мы, Агатка. Што-нішто ў гаспадарцы ёсць, пасаг мы загадзя сабралі і абдумалі: куфар, як і трэба, пасцель, ну і кароўку... Перадай свайму Пётру, каб засылаў сватоў.

Хлопец працаваў у гаспадара з канём у асноўным на палетках, яму да роднай вёскі было далей, чым Агатцы да Азярца, — ажно дзесяць кіламетраў. Яго Любча была такой жа невялічкай, нават меншай, — дваццаць тры двары.

Вяселле ў кастрычніку гудзела адразу ў Азярцы, а потым, пераехаўшы да бацькоў Пётры, — у Любчы. І вось ужо дванаццаць гадоў Агатка там. Нажылі з Пётрам траіх дзетак. Як радавалася матчына сэрца, калі да іх завітвалі па святах дачка з зяцем і сваімі дзеткамі, а для яе з Андрэем — любымі ўнукамі!

На жаль, апошні раз гэта было на Сёмуху ў саракавым годзе. Ганэта вельмі любіла гэтае свята, якое тады выпала на шаснаццатага чэрвеня. Самы росквіт прыроды! Яшчэ не бачна ніякіх прыкмет яе памірання, усё буяе ў нястрымным імкненні як мага больш узяць і ад ласкавых сонечных промняў, і ад цёплых жыццядайных дажджоў. Ганэта тады нарыхтавала цэлы стол разнастайных прысмакаў і для дарослых, і для ўнукаў. Меншанькаму ж, Міколку, не было і годзіка, а старэйшаму Лёньку — восем гадкоў. А між імі яшчэ і Ліда. Як сёння стаіць перад вачыма святочны стол, на якім галоўнае месца займае гліняная талерка са стосам смакотных блінцоў-грачанікаў, якія спрытна хапалі ўнукі і мачалі ў верашчаку, вылоўліваючы там то звараны сушаны баравічок, то рабрынку, то кавалачак каўбаскі. Асабліва шчыраваў Лёнька, які вымазаўся да непазнавальнасці і якога потым Агатка адмывала ўжо на двары, куды выносілі рукамынік на лета.

А Агата выявілася яшчэ і сваццяй. Мар'я, сястра Пётры, была ўдавой: муж загінуў у верасні трыццаць дзвятага года пад Варшавай. А ў Азярцы жыў стары кавалер Вінцук Сяляўка. Вось і звяла іх Агата. Праз пэўны час Вінцук пайшоў у прымы ў Любчу і добра асталяваўся ў Мар'най сям'і.

...Ганэта ўзяла даёнку і пайшла да сваёй Рыжулі. Добра, што неўзабаве яе можна будзе вывесці на пашу: засталіся нейкія два дні да Юр'я, калі па завядзённым усе высковыя каровы пасля зімы першы раз выганялі на зялёную траву. Надвор'е спрыяла, і жанчына падумала: «Падаю Рыжулю на дварэ, цяпер жа і паілі яе ля студні, а не насілі ваду ў хлёў». Толькі накінула на рогі вяроўку — зноў зашчымела сэрца, так кальнула дзесьці пад рэбрамі, што жанчына нават прытрымалася за карову. Чарговы раз Ганэта згадала свой сон, зноў чамусьці падумала пра Агатку...

Змена ўлады ў трыццаць дзявятым яшчэ не паўплывала на адносіны між роднымі і сваякамі. Здаецца, жылі як раней, але ўжо без паноў, без асаднікаў, якія былі кудысь вывезены са сваіх ужо добра наседжаных гнёздаў. Паступова сядзібы ў Міхалёве, у Располлі, у Вязыні апусцелі. А потым зноўку бяда — сорок першы год... Пра адведзіны можна было толькі марыць. Жылі Ганэта з Андрэем у асноўным чуткамі пра сваіх любчанскіх дзяцей і ўнукаў.

А чуткі былі розныя. Любча ж знаходзіцца сярод пушчанскага наваколля, хоць і два кіламетры ад Малявіч, ды, лічы, у лесе. Партызанскі край. Увесь час не давалі чужынцам спакою напады то на гарнізоны паліцаяў, то на машыны з гітлераўцамі на дарогах. На шляху да Любчы трэба праехаць два масты, што адразу за Вязынню праз Рыбчанку і потым за Ільйяй праз аднайменную рэчку. І гэтыя масты ахоўваліся. Восенню сорок другога года Андрэй і Ганэта, захапіўшы малодшую трынаццацігадовую Верку, усё ж адважыліся праведаць сваіх у Любчы. Але ж і нацярпеліся... На мастах спыняюць падводу, правяраюць начынне, пытаюцца, куды і навошта едзеш. Тады ж папрасілі Агату з Пётрам, каб аддалі дзяцей у Азярэц: там цішэй і бяспечней. Але бацькі адмовіліся... Цяпер Ганэта ні пра якую новую паездку пры Андрэю і не заікалася.

...Дзень пятага траўня ў Любчы выдаўся сонечны, светлы, такі ж, як і ў Азярцы — што там для надвор'я нейкіх пятнаццаць кіламетраў. Пётра Міхалёнак ужо рыхтаваў выпраж для каня: меліся садзіць бульбу на пляцы, што цягнуўся нешырокай паласой ад самай сядзібы метраў на пяцьдзясят удоўжкі. Трэба ж было жыць у любых умовах. Звечара Агата са старэйшымі дзецьмі насыпала ў мяшкі насенкі, а цяпер шукала меншыя кошыкі, каб не адрываліся ад цяжару ў Лёнькі і Ліды рукі.

Выйшаўшы з хаты, Лёнька пахваліўся матулі і Лідзе:

— Зірніце, як гаспадараць шпакі! Адзін спявае-заліваецца, а другі раз-пораз прылятае з нейкімі харчамі, сядзе на лятках, а адтуль — жоўценькія дзюбкі адразу хапаюць смакоцце. Ужо і шпачанят выседзелі. Спадабалася новая хатка птушчакм!

— Ды ўжо ж! Памятаю, як ты ў лютым майстраваў шпакоўню. Праўда, каб не бацька, зрабіў бы штосьці неадпаведнае... — адгукнулася Агата.

— Ну, мамка, ты заўсёды ўшчуваеш мяне. Я ж яшчэ толькі спрабую сталярнічаць. І добра, што татка дапамагае, — кінуў у адказ Лёнька.

— Хопіць лайдачыць, дзеткі. Бярыце кошыкі, насыпайце бульбачкі, — папрасіла Агата.

Выявілася, што не толькі Пётрава сямейка наважылася садзіць бульбу: блізкія і далёкія суседзі таксама завіхаліся на сваіх дзялянках, пакрытых пластом вывезенага нядаўна гною, бо пясчаная зямля па-іншаму не аддзякуе добрым ураджаем. Перагукваліся-перагаворваліся па-суседску. Зблізку працавалі Пётрава сястра Мар'я з Вінцуком, удалечыні, на пляцы, — бачылі — таксама шчыруе сям'я Івана, роднага Пётравага брата.

Чатырохгадовы Міколка гарэзліва куляўся ў барознах, праўда, больш перашкаджаў і Агаце, і старэйшым брату і сястры. Да бацькі не падыходзіў: наказана было не падлазіць да каня і да плуга, барані бог што здарыцца...

Ужо сонца глядзела звысоку на руплівых любчанцаў, як ад лесу пачуліся стрэлы. Потым адтуль пачаў набліжацца ланцуг фашыстаў з аўтаматамі. Не было ніякай магчымасці кудысьці збегчы: шлях для ўцёкаў у самы гушчар быў перарэзаны, заставалася толькі кінуцца на свае падворкі.

Святлана Сцепанчук
УСПАМІН
ПАЛЫМННЕ АГНЁМ

Вершы

Сцепанчук Святлана Яўгеньеўна нарадзілася 2 верасня 1965 года ў вёсцы Выганашчы Івацэвіцкага раёна. Закончыла філалагічны факультэт Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна, працавала настаўніцай беларускай і рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе, карэспандэнтам раённай газеты «Івацэвіцкі веснік». Аўтар паэтычных зборнікаў «Вясна ідзе» (2004), «Залаты праменьчык» (2006), «Спадарожнікі душы» (2015), кнігі прозы «И мы отсюда родом...» (2019) і кнігі вершаў і прозы «Зірну на неба» (2021).

БУСЛІНЫ КЛІН

Хаваецца за гарызонтам сонца,
Аранжавыя фарбы небакраю.
Знікае ў сумнай далечы бясконцай
Бусліны клін — зноў птушкі адлятаюць.

Ляцяць буслы да сонца з ціхім сумам,
Ляцяць з птушыным норавам, паволі.
Знікае клін, ды неадчэпным думкам,
Здаецца мне, не знікнуць аніколі.

Зноў на ўспамін прыйшло былое лета.
Здавалася, канца яму не будзе,
А вось — бусліны клін, у небе ветах,
І кружыць жоўты ліст, па леце нудзіць.

Знікае клін у шэрым даляглядзе,
Ляцяць за ратаваннем птушкі разам.
Вяртайцеся, буслы, не забывайце —
Цудоўна ў нашым краі летнім часам!

ПРОЗА

Таццяна Дземідовіч РАЗ-ДВА-ТРИ...

Апавяданне

Дземідовіч Таццяна Анатольеўна нарадзілася 13 лютага 1979 года ў Брэсце. Скончыла Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна. Працавала карэспандэнтам інфармагенцтва «Інтэрфакс», кіраўніком гарадскога літаратурнага клуба «Літара». Цяпер — старшыня Брэсцкага абласнога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі. Пераможца конкурсу «Маладая Беларусь» (2012), міжнароднага конкурсу «Літаратурная Вена» (2012) і інш. Аўтар зборніка прозы «Соломенный дом» (2017), кніг для дзяцей «Эх, Ромашкин» (2021), «Мармеладное лето» (2023), гумарыстычнага зборніка «Абое рабое» (2023).

Я ўвайшла ў палату, і жанчыны на ложках незадаволены змоўклі. Натуральнае жаданне адгарадзіцца ад незнаёмца. Але праз некалькі гадзін па законах бальнічнага жанру я магла разлічваць на ролю незаўважнага сузіральніка. Што было зусім ясна — з маім прыходам у душным пакойчыку стала больш хатніх пахаў, змешаных з пахамі бальнічных антысептыкаў, дадалося чыхаць, кашляць, хмыкаць і пазяхання.

— Ізумрудава! Вось табе таблетка! Раніцай здасі аналізы! — строга паведаміла медсястра і хутка выйшла.

Я абьякава паглядзела на латок з лекамі, абвяла позіркам супалатніц, адзначыўшы сама сабе, што дамы знаходзяцца ў шаноўным, але не старэчым узросце. Такія пацыенткі спяць мала, доўга і гучна гавораць пра агароды, унукаў, перамолваюць парослыя мохам любоўныя гісторыі, пры гэтым лічаць сябе маладымі і падоўгу прыхарошваюцца перад люстэркам.

— Ізумрудава? — збянтэжана перапытала жанчына, што ляжала каля акна.

— Мы з Вамі хіба знаёмыя? — Я спрабавала бліжэй разгледзець твар маладзенькай жанчыны з караткастрыжанай завійкай выбеленых валасоў.

— Ведала я аднаго Ізмурдава! — Жанчына свідравала мяне наўпроставым падазроным позіркам.

— Гэта дзявочае прозвішча маёй мамы... Мой тата — Іваноў, а муж — Крываручка...

Удакладняць, што я пачынаючы стыліст і Крываручкай мне аніяк нельга быць ці горш за тое — проста Івановай, не палічыла патрэбным...

— Ці не Ваш родзіч Пётр Аркадзевіч Ізмурдаў? — Вочы надаедлівай суразмоўніцы нядобра бліснулі.

— Гэта мой дзядзька, — прызналася я. — У Піцеры цяпер з сям'ёй жыве. Лекцыі па мікрабіялогіі чытае.

— Цьху! Падонак твой дзядзька! — прыжмурыўшы вузенькія вочы, прашаптала бландзінка. Яе адрузлы падбародак нервова заторгаўся.

— Што за гісторыя? Віёлка, ну раскажы? — заварушылася ярка-рудая «кашлюнныя» ў ружовай тонкай кофточцы, што туга абцягвала паставу.

Астатнія «слухальніцы» зрабілі выгляд, што ім не вельмі цікава, але зарыпелі сваімі тумбачкамі, адкладаючы на потым храбусценне печывам і яблыкамі...

Я адварнулася да сценкі, прыплюснула вуха да «вадкай» падушкі. У дзяцінстве ў такіх сітуацыях у горле захрасалі слёзы, становіліся цяжкімі і цвёрдымі, як дробная пляжная галька, і ад гэтага балела недзе за грудзінай. З узростам навучылася ў думках абмываць твар і рукі і плысці ў рытме хуткага танца: «Раз-два-тры, раз-два-тры...»

— Патаскун... Раз-два-тры... Раз-два-тры...

— Схавалася... Сорамна за дзядзьку... Раз-два-тры... раз-два-тры...

— Як зайшла, я адразу падумала — вылітая Ізмурдаў... Раз-два-тры... Раз-два-тры...

Дзіцячыя крыўды як шпількі ў святочнай прычосцы. Выцягнуў — і галаве не-верагодная палёгка, а паглядзіш на гэтыя «вострыя стрэмкі», дык маленечкія зусім, а здавалася: ого-го якую важкую валасатую даміну трымалі.

У канцы васьмідзясятых мінулага стагоддзя жыццё ў маіх бацькоў было актыўным, а мне ўсяго шэсць гадоў... Усе знаёмыя, на каго мяне можна было пакінуць, ужо не хацелі гэтага.

— У дзядзькі на дачы адпачываюць сур'ёзныя людзі, — папярэдзіла мама.

— Угу, — абыхава адгукнулася я.

— Дзіяну добра пакарміла? — спытаў бацька.

Ад мамы смачна пахла дарагімі духамі. Яна па-каралеўску прашалясцела доўгай спадніцай міма трумо, пакруцілася туды-сюды і ў выніку нацягнула шырокія светлыя трыкатажныя штаны.

— Не хвалюйся, Ігарок, пакарміла.

Мяне заўсёды добра кармілі перад важнымі пасядзелкамі. Гэта для таго, каб я потым не глядзела галоднымі вачыма на стол. Сытая, маўклівая дзяўчынка ў круглых акулярах сядзіць у старым клятчастым пыльным крэсле і гартае даўно знаёмыя кнігі, а калі яны заканчваюцца, з такой жа цікавасцю вывучае падшыўкі газет, якія ацалелі пасля распальвання мангала... Ідэальнае дзіця! Але я ўжо крыху ўяўляла значэнне слова «турма» і па маіх адчуваннях гэта быў дачны куток «кнігалюба-нявольніка».

У той вечар сцэнарыі не мянялі. Мужчыны сядзелі на адкрытай верандзе за масіўным круглым драўляным сталом, які прагнуўся ад перыпетый надвор'я. З вуліцы праз расчыненыя дзверы даносілася манатоннае «бу-бу-бу», драў нос пах курыва, дробнай сечкай да плафона лямпы ліпла камар'ё.

На кухні мітусіліся мая мама і цётка Сузана Ізмурдава. Мама было за сорок, і яна рабіла першыя ўпэўненыя крокі ў навуцы. Усім расказвала, што да прарыву ў кар'еры заставалася зусім нічога, але тут нарадзілася дачка. І я так і не зразумела, «нарэшце я нарадзілася» або бусел, які пралятаў над сямейным гняздом, не пакінуў бацькам выбару.

А жонка майго дзядзькі Сузана Ізмурдава была кандыдатам навук, вядомым педагогам і проста прыемнай жанчынай. Ды і ад буслоў яна трымалася як мага далей. У Сузаны Іванаўны быў акуратны макіяж на шырокім твары, памятаю мільганне ярка-чырвонага манікюру ў працэсе наразання салатаў на яе дагледжаных руках, каштанавыя, лёгкія, кранутыя духмяным лакам валасы і зусім асаблівы аксамітны тэмбр голасу. Яна дзівосна інтанавала, як вядучая праграмы «Дзіцячая гадзіна». Я не разумела, ці то цётка забылася, што перад ёй не з дзясятка разумных студэнтаў, а ўсяго толькі адна дзяўчынка, якая паспела прагаладацца за доўгую дарогу, ці то яна заўсёды так размаўляе... З духоўкі даносіўся салодкі пах пірага. На пліце астывала шакаладная глазура... Парэзаныя кіслыя лімоны і тыя мне здаваліся вельмі смачнымі.

Дачныя пасядзелкі звычайна доўжыліся да позняй ночы. Дарослыя то эмацыйна спрачаліся, то падпывалі канапатаму геадэзісту, які надакучліва брынчаў на гітары паміж перакурамі. А ўжо калі ўсе смяяліся — дык ад душы і з чагосьці зусім незразумелага мне...

Часам са свайго пакойчыка з'яўлялася бабуля, пужліва аглядалася і шаптала, каб пра палітыку гаварылі цішэй... Усе нібы прыслухоўваліся да яе, на некалькі секунд змаўкалі, але хутка ўзнімалася новая хваля гучных размоў.

Асабліва праяўляў сябе ў гэты вечар дагэтуль невядомы мне госць — паўнаваты чырванатвары пісьменнік. Ён быў падобны да вялікай сцяны, бо кароткая шыя хавалася за ўзнятым уверх каўнерыкам, а шырокія плечы і кароткія ногі рабілі яго амаль квадратным. Пісьменнік хутка атрымаў перамогу ў ажыўленых спрэчках з псіхолагам і гісторыкам і пад зацікаўленае маўчанне зацягнуў свой сумны маналог.

І тут у паўдрымоце пакорлівага сядзення на праселым да дна крэсле я адчула моцнае казытанне ў носе і вельмі некультурна чхнула!

І мама тузанулася, асуджальна паглядзела ў мой бок... І пісьменнік прымоўк. А далей я, напэўна, пачырванела і сказала «прабачце». Гэта памятаю цымяна...

— Як завуць дзяўчынку? — раптам пацікавіўся пісьменнік.

— Дзінка! — саладжава ўсміхнулася мама.

— Дзіяна, будзеш пірог?

Пісьменнік падсунуў сваю некранутую талерку з дэсертам на край стала.

— Дзякуй, не хачу! — праглынуўшы сліну, схлусіла я.

— Упершыню бачу дзіця, якое не любіць салодкае, — амаль спачувальна сказаў пісьменнік, зірнуўшы на маю задаволеную маму. — А чытаць любіш?

— Вельмі, —зноў схлусіла я.

І пісьменнік раптам замітусіўся, нібы баяўся спазніцца:

— Дайце, дайце мне хуценька ручку!

І ўсе кінуліся таксама клапатліва шукаць злашчасную ручку, якая закацілася пад стол яшчэ мінулым вечарам. Я знайшла яе, і пісьменнік падпісаў мне кнігу. Ён сказаў, што гэта навінка і кніжныя падзеі адбываюцца ў нашым горадзе, таму пры чытанні я не павінна заснуць.

Падарунак да гэтага часу стаіць у маёй шафе, а адзіны захаваны вобраз Сузаны Ізмурдаўны — перад вачыма.

Бабулю я вельмі любіла... Але апошнім часам яна хадзіла з заплаканымі вачыма. Мама стала маркотнай, выснажанай, маршчынкі ля яе вуснаў і вачэй з'ехалі ўніз. Тату я амаль не бачыла. Мама казалася, што ён працуе ў тры змены, каб нас пракарміць, бо яна беспрацоўная.

Неўзабаве бабуля пераехала на дачу, куды на выхадныя прывозілі і мяне. Мама прыгаворвала, што цяпер мы ўсе спустошаныя і апусцеў наш творчы дом.

На маё выратаванне ў адзін такі самотны дзень у нашу хатнюю пахмурнасць завітаў шэры коцік. Ён супакойліва мурлыкаў пад маёй коўдрай, а зранку вастрыў кіпцюры аб канапу і рваўся на вуліцу лавіць мышэй.

Бабуля назвала ката Хітрыкам. Ранішні мышыны ўлоў вусаты паляўнічы цягнуў дадому і нахабна крычаў на ўвесь двор пра свежыя падарункі, замест чаго атрымліваў нешта больш сур'ёзнае.

Бабуля хваліла Хітрыка і за спрытнасць, і за шчодрасць, і за раскошны пухнаты хвост, а мышэй ціхенька змятала ў савок і выносіла на сметнік.

Бабуліна і маціна гора зблізіла мяне з катом. І ўрэшце я стала адзіным чалавекам, які ў гэтай хаце быў рады здохлым ранішнім мышам.

Шчыра кажучы, я тады яшчэ не навучылася адрозніваць адценні і ступені няшчасця, але горыч дарослых людзей была такая моцная, што я стала баяцца сваіх дзіцячых радасцяў, хвілінамі разглядала «атамны грыб» у старым падручніку і думала, што ў нас дома прыкладна так усё і здарылася.

У выніку «бомбай» аказалася вузкаклубая пласкагрудая даўганогая дзяўчына з каштанавай завійкай. Дзеўка, якую дзядзька пяшчотна называў Надзейкай, шмат паліла, гучна смяялася, агаляючы шырокую паласу ружовых дзяснаў, «модна» гугнявіла: «тыпу таго» і «вашчэ атпад». Дзядзька выглядаў стомленым, быццам доўга ляцеў на папярковых крылах ад сваёй старасці і галавой уніз трапіў у стог сена пад назвай «юнацтва». Пасля такога кульбіту яму нічога не засталася, як спрабаваць быць гарэзлівым, жартаўлівым, лёгкім на падхоп. Нават строгі касцюм Ізмурдаў змяніў на стракаты швэдар і спартыўныя штаны. Непаваротлівы і безыніцыятны Ізмурдаў раптам захапіўся шашлычнымі клопатамі, пры гэтым не забываючы бессаромна церціся аб кастлявую бляклую Надзейку. У дадатак на бабуліных руках гарлапаніў маленькі скрутак. Бабуля разгублена калыхала яго і рытмічна прыгаворвала «тш-тш-тш». Мне ўсё гэта здавалася да сорама гідкім, і я думала, што «атамны грыб» — гэта вельмі дрэнна, але не так доўга і бесперспектыўна, як тое, што адбываецца ў нас на лецішчы.

Шашлык, які астываў на талерках, яшчэ мацней нагадваў пра забітае хатняе шчасце. Тата з мамай нават не выйшлі да стала. А лепшы сябар Ізмурдава геадэзіст Цёма заваліўся з гітарай у гамак і зрабіў выгляд, што дрэмле.

Так невыносна і праяцеў той дзень...

Калі дзядзька канчаткова ўвёз сваю новую сям'ю ў бабуліну гарадскую кватэру, мама захлынулася нянавісцю:

— Адкуль у Печечкі столькі эгаізму і пагарды да нас усіх?! Дзе ён узяў гэтую агідную, здзеклівую, прымітыўную істоту?

Я ўявіла, як зморшчаны крыкасты камяк выйшаў з цёткі Надзі і яна стала такой непрыгожай, брыдкай, пустой, як мяшок, і незразумела чаму такой важнай для сур'ёзнага Ізмурдава, і скаланулася ад унутранага холаду.

— Вось, — мама абняла мяне за плечы, — нават дзіцяці дрэнна ад гэтага ўсяго. Дзіначка, скажы, хто табе больш падабаецца, цётка Сузана ці цётка Надзея?

— Сузана, вядома! — кінула я. — А Надзея няхай больш не прыходзіць да нас. Не хачу яе бачыць!

— Правільна! Бачыце?! Нават дзіця нешта ды разумее!

У гэты вечар, засынаючы ў абдымках з Хітрыкам, я спрабавала думаць пра Сузану, знаходзіць у памяці нешта добрае, што было ў нашай сям'і, але для шасцігадовага чалавечка мінулае — заўчасная ілюзія... Значна тое, што становіцца цяперашнім.

А палове пятай прагучаў тэлефонны званок — ледзяны, з яшчэ неапазнанай трывогай.

Бабуля падскочыла першай, перахрысцілася, спалохана нешта сабе замармытала пад нос.

Маці паспела схпіць трубку і неўзабаве зайшлася плачам:

— Сузаны... больш няма! Сузана Іванаўна памерла.

Бацькавы слёзы, як празрыстая смаўжы, павольна спаўзалі па твары. Яны мяне спалохалі больш, чым істэрычныя галашэнні мамы, смяротная бледнасць бабулі, пах карвалолу і прыезд хуткай дапамогі.

... На пахаванні Сузаны Іванаўны было шмат спачувальнікаў і тых, хто прыйшоў проста паглядзець. Я прыслухоўвалася да размоў, шэптаў, шоргатаў. Адна са студэнтак сказала, што Ізмурдава памерла ад нуды. Мужчына з сівой кароткай бародкай дзяжурна заўважыў, што смерць забірае лепшых. Больш за ўсіх гаварылі старэйшыя жанчыны. «Яна і так, і гэтак да яго!.. А ён ёй, маўляў, цела старое ў цябе, нічога з сабой зрабіць не магу», — раўла паўнаватая жанчына. «Распуснік! — абуралася яе суразмоўніца з пучком кучаравых сівых валасоў на галаве. — Сузаначка заўсёды дагледжаная была, а модніца якая, а разумніца! І кар'ерай Ізмурдаў ёй абавязаны! І ўсім, што ў яго было...»

Мама амаль не плакала, адзервянела трымала мяне за руку. Мне здаецца, яна ўважліва і пакутліва выслухоўвала жанчын, але старалася глядзець міма іх.

— Што прыйшлі? Мярзотнікі! — раптам пачуўся жаночы голас з натоўпу. — Прычапілі тут сваю стужачку на вянок: «Дарагой Сузане Іванаўне... Цьху!»

Жанчыны незадаволена загулі, з гневамі сціснулі кулакі, падаліся бліжэй да нас з мамай.

— Ціха-ціха, бабачкі! — заспакаяльным жэстам падняў рукі ўверх сівабароды мужчына.

ПАЭЗІЯ

Мацвей Лішын ПІШУ, ЯК КЛЯТВУ

Вершы

Лішын Мацвей Віктаравіч нарадзіўся 29 лістапада 1987 года ў Гомелі. Скончыў факультэт традыцыйнай беларускай культуры і сучаснага мастацтва Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Працуе педагогам-арганізатарам у ДУА «Сярэдняя школа № 226 г. Мінска». У «Полымі» друкуецца ўпершыню.

◆ ◆ ◆

Збягаюць вочы ў гай зялёны.
Няроўны подых б'е маланкай.
На небе зоркі — руж бутоны.
Якая ноч — ніводнай хмаркі!

Да скрыжавання думак-рэчаў
Бягу, атручаны жаданнем,
Бо хутка-хутка час сустрэчы...
З маўклівым Месяцам спатканне.

Ппульс скача, быццам капытамі
Грукоча ў набрынялых скронях.
Распавядзі, што будзе з намі?
Чаму душа, як на далонях?

Якая ноч? Ніводнай хмаркі.
Якія тут яшчэ пытанні!
Кавалачкам паштовай маркі
Лячу ў пустэчу з тымі снамі.

СПАДЧЫНА

Георгій Марчук БОЖЫ ДАР

*Раман-хроніка майго жыцця.
Пачатак*

Марчук Георгій Васільевіч нарадзіўся 1 студзеня 1947 года ў Давыд-Гарадку. Пасля заканчэння школы № 2 у Давыд-Гарадку працаваў ва ўстановах культуры. З 1969 года — у Мінску: адміністратар кінастудыі «Беларусьфільм», асістэнт рэжысёра аб'яднання тэлефільмаў той жа кінастудыі. Скончыў аддзяленне тэатразнаўства Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута (1973), Вышэйшыя курсы сцэнарыстаў і рэжысёраў у Маскве (1975). Загадваў літаратурнай часткай Тэатра-студыі кінаакцёра, працаваў дырэктарам выдавецтва «Мастацкая літаратура», галоўным рэдактарам кінастудыі «Беларусьфільм» і ў апарате Саюза пісьменнікаў Беларусі. Аўтар кніг прозы «Крык на хутары» (1983), «Кветкі правінцыі» (1986), «Вочы і сон» (1990), «Сава Дым і яго палюбоўніцы» (1990) і іншых, шэрагу п'ес, кіна- і тэлефільмаў.

Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь (1996), Нацыянальнай літаратурнай прэміі (2018). Памёр 23 жніўня 2023 года.

Усе хочуць жыць доўга,
Але ніхто не хоча быць старым.

Дж. Свіфт

Няма ні мінулага, ні будучыні,
Ёсць толькі пастаянная прага жыцця.

Ф. Феліні

Уступ

Надышоў час пасля пяцідзесяцігадовай літаратурнай працы звярнуцца, па прыкладзе іншых пісьменнікаў, да аўтабіяграфічных эцюдаў. Прызнаюся, што багата фактаў з уласнага жыцця, таксама як і з жыцця майго роднага Давыд-Гарадка, я выкарыстаў у раманах «Кветкі правінцыі», «Крык на хутары», у «Давыд-Гарадоцкіх канонах», у навелах ды п'есах, але ж, безумоўна, не ўсё перажытае ўвайшло ў мастацкія творы. Кажуць, што літаратура — адлюстраванне рэчаіснасці, якая аздабляецца вымыслам самога пісьменніка — якраз гэта і выключаюць аўтабіяграфічныя запіскі, дзе галоўныя ролі

адыгрываюць жыццёвыя факты, споведзь аўтара, яго лірычны каментар да тых сустрэч і падзей, якія адбыліся ў мінулым. Сам пісьменнік мае права на выбар гэтых самых фактаў. Нешта асабістае, патаемнае ён можа пакінуць па-за ўвагай, і не варта чытачам асуджаць за недасказанасць альбо за эскізнасць расповеду пра той ці іншы ўчынак аўтара.

Абяцаю быць шчырым, але не хачу крыўдзіць тых, хто ідзе побач па жыцці альбо пакінуў гэтае самае жыццё. Я ж не суддзя лёсаў іншых, а толькі сведка. Кожны чалавек на зямлі, калі ён валодае словам, можа напісаць сваю аўтабіяграфію, і яна будзе цікавая іншым, бо жыццё кожнага чалавека непаўторнае і займальнае. «Что прошло, то будет мило», — пісаў Аляксандр Пушкін. Успаміны грэюць душу. Я такі чалавек, што да нейкай, скажам, жыццёвай дробязі магу ва ўспамінах вяртацца пастаянна на працягу не аднаго дзясятка гадоў. Напрыклад, калісьці, падчас маёй працы у Доме культуры горада Століна, быў у нас кіраўнік духовага аркестра, а ў яго на левай руцэ не было трох пальцаў, і я ўсё саромеўся спытаць, пры якіх абставінах ён іх страціў. Як толькі згадваю Столін, адразу, як клік у камп'ютары, узнікае яго рука, і дагэтуль шкадую, чаму не спытаў. І такіх фактаў хапае, не знікаюць назаўсёды. Не ўсё, безумоўна, прыгадваецца радаснае, бяруць у часовы палон і згадкі пра няўдачы, крыўды. Богам усё размеркавана правільна. Школа знаходак і страт, школа твайго выбару паміж добром і грахам мацуе тваю духоўнасць, а яна, духоўнасць, — падмурак шчасця, апірышча супраць агрэсіі і зайздрасці. Не ўсё залежыць толькі ад цябе. Трэба, каб для рэалізацыі тваіх уласных памкненняў, жаданняў, мар дзяржава стварыла ўмовы, каб на тваім шляху сустракалася як мага больш духоўных людзей, каб была свабода выбару. Скажам, калі б не ўзяў да пастаноўкі ў народным тэатры Мазыра рэжысёр Міхаіл Колас маю першую камедыю «Люцікі-кветачкі», то ці захацелася б мне далей пісаць п'есы? Альбо калі б не ўхваліў мой першы раман «Крык на хутары» Іван Пташнікаў, загадчык аддзела прозы часопіса «Полымя», дык ці захацелася б далей пісаць прозу? Яшчэ як сказаць. Мяне не песцілі крытыкі, хутчэй трымалі маю творчасць над замком замоўчвання... І гэтым абуджалі маю творчую злосць. Я іх не заўважаў, не крыўдаваў, а садзіўся за новы твор і працаваў па дзесяць, дванаццаць гадзін у суткі, нават і цяпер, калі за плячамі важкі скарб дванаццаці раманаў, шасцідзясяці казак, паўсотні п'ес, а гэта ўсё амаль дзесяць тамоў літаратуры.

Я, калі мінае дзень, а я не садзіўся за пісьмовы стол, перажываю, што дзень праляцеў дарма: не чытаў творы калег, не чытаў часопісы, не гартаў кнігі класікаў сусветнай літаратуры, не абдумваў нават і свае сюжэты... Прасядзеў увесь дзень каля тэлевізара... Перад сном супакойваю сябе: зусім новых ідэй няма, а сілай прымушаць сябе нешта крэмзаць на паперы — марная справа, бо сюжэт, героі, праблема, усё разам, як люблю казаць, ляціць з нябёсаў і толькі тады з такім нахненнем, азартам бярэшся за справу, што твор з'яўляецца хутка. Збольшага валодаю камп'ютарам, але ж пішу ад рукі, тады адчуваю, што слова «живое». Як патрыёта, грамадзяніна, безумоўна, хваляць праблемы дня, але ж час іх адлюстравыць у прозе ці ў драматургіі яшчэ не надышоў. «Што робіцца адным махам, ідзе прахам». Патрэбен час, каб адбылося накапленне матэрыялу, яго асэнсаванне. Пачакаю, а пакуль запрашаю ў падарожжа ў далёкія пяцідзясятыя гады мінулага стагоддзя.

Дзяцінства

Не ведаю, як у каго, а майму натхненню дапамагае прырода, асабліва зімовая, можа, таму, што я нарадзіўся ў першы дзень зімы — першага снежня 1946 года. Люблю снег, дождж, мокры снег, вецер, адлігу. Пачынаю свой аповед, а за акном — густы снег, ну як тут не прыгадаць дзяцінства, калі цябе неадольна цягнула на двор, да снегу? Калі я нарадзіўся, майму дзеду Змітру Міхайлавічу Асколку было пяцьдзясят восем гадоў, бабулі Анастасіі Якаўлеўне Асколцы (Калько) пяцьдзясят чатыры, а маці Марыі Дзмітрыеўне дваццаць шэсць гадоў. Пра сваякоў з боку бацькі, Васіля Ілліча Марчука, ведаю вельмі мала, чаму — раскажу пасля. Баба Ганна магла быць адных гадоў з маёй бабай, як і дзед Ілля адных гадоў з маім дзедам. У Іллі і Ганны было трое дзяцей — два сыны і дачка Соня. Адзін з сыноў рана памёр, а Соня пасля вайны з'ехала ў Канаду. Бацьку майго ў 1944 годзе прызвалі ў войска, і ён дабіваў фашыстаў у час Вялікай Айчыннай вайны.

Меў дачыненне да вайскавай службы і дзед Ілля — быў, як казалі, царскім пісарам пры штабе арміі ў 1914 годзе. Разам з ім служыў і родны брат маёй бабы Насці, наш сусед дзед Іван Калько. Яшчэ бацька мне казаў, што дзед Ілля ўмеў пісаць вершы. Вось і ўсё, што ведаю пра дзеда Іллю і бабу Ганну. Мой дзед Змітрок да вайны 1914 года заснаваў з давыд-гарадоцкім яўрэем сваю лаўку-фірму і меў гандаль на мяжы царскай Расіі і Нямецчыны. Бабуля Насця з нованароджанай дачушкай Аленай на руках як магла дапамагала ім. Вайна 1914 года, як кажуць, ператасавала ўсе карты і кардынальна змяніла іх жыццё. Яны мусілі вярнуцца ў Давыд-Гарадок і пачынаць усё спачатку. Дзед хутка авалодаў прафесіяй шаўца. А яго жонка нарадзіла сына Грыгорыя — імя далі ў памяць прадзеда. Яна вяла гаспадарку, была, як кажуць у нас, «пры хаце».

Мая прабабка Таццяна жыла з дачкой Мартай на суседняй вуліцы, блізка ад нашай хаты. Мой прадзед Міхайла Асколкаў, па адной версіі, быў родам з Расіі, меў прафесію каморніка, і калі ў 1885 ці ў 1886 годзе прыехаў мераць зямлю ў Давыд-Гарадку, дык і пазнаёміўся са статнай і прыгожай гарадчанкай Таццянай. Як казаў мне мой дзед, іх сын, Таццяна карміла каморнікаў надта ж смачным баршчом. Я пасля інстытута шукаў паходжанне прозвішча Асколка, Асколкаў (Асколков)... Знайшоў. Людзі, якім давалі яго, былі хударлявыя, рухавыя. Трэба адзначыць, што мой прадзед Міхайла быў на галаву ніжэйшы за сваю жонку Таццяну. Ён мяне не дачакаўся. Памёр яшчэ перад Другой сусветнай вайной. У яго былі праблемы з псіхікай. А вось прабабка Таццяна, як казала мне маці, прыходзіла пагушкаць мяне малога на сваіх каленях. Бацька пакінуў маю маці, не дачакаўшыся майго нараджэння, пайшоў да іншай жанчыны. Пазней, калі праз сямнаццаць гадоў я нарэшце сустрэўся з ім, пачуў ад яго: ён, маўляў, пакінуў маю маму, таму што не ўжыўся з цешчай. Ён быў празмерна свабодалюбівы, жыццё ў прымах было не па ім. Хоць яно для яго было непрымальным, але, як прызнаўся мне, маці маю ён кахаў. У адведкі да нас у хату на вуліцу Кірава, былую Закасцельную, па чарзе прыходзілі сваякі. Цётка Лена з дзецымі — шаснаццацігадовым Іванам, чатырнаццацігадовым Сашкам, дзесяцігадовым Мікалаем, васьмігадовай Марыяй — гэта ўсё мае стрыечныя браты і сястра. Дзядзька Іван служыў у войску, стрыечная сястра мамы Соня з'ехала ў Польшчу. Наведваліся стрыечныя сястра Ганна і брат Мікалай — гэта сваякі з боку бабы Насці. Мікалай з ахвотаю згадзіўся быць маім хросным, які

мене, ужо падлетку, і сказаў, чаму маці назвала мяне Георгіем. Гэта ў памяць хлопца, якога кахала ў школьныя гады і які назаўсёды з'ехаў з бацькамі ў Ар-генціну.

У Давыд-Гарадку жыў славуты фатограф Андрэй Зубэй, дзякуючы якому сёння мы маем фотаархіў мястэчка першай паловы дваццатага стагоддзя. Менавіта Андрэй Міхайлавіч зафіксаваў на плёнцы і пажар славутай царквы Узнясення Хрыстова на Царкоўнай гары ў 1935 годзе.

Мама і я разам на фота ад Андрэя Зубэя. На адным фота — мне ўсяго месяцы чатыры-пяць, на другім — я разам з мамай на цвінтары каля Георгіёўскай царквы, і трэцяе фота — у чацвёртым класе група выдатнікаў, сярод васьмі вучняў і я. Яшчэ адно фота — я на ровары перад школаю. Ён жа, Зубэй, пакінуў мне фота мамы, маіх стрыечных братоў, дзядзькоў Івана ды Грыцка з жонкаю Оляй... На жаль, згубіліся назаўсёды фота маладых дзеда Змітра і бабы Насці. Калі я ў чатырнаццацігадовым узросце набыў сабе фотаапарат «Смена», я ўсё ж паспеў іх сфатаграфаваць у старасці. Найкім чынам цётка Соня даслала маёй маме з Польшчы фота прабабулі з дачкою Мартай і ўнукамі Соняй і Мікалаем. Цяпер я вельмі шкадую, што мала цікавіўся ў сваякоў ды суседзяў пра жыццё маіх продкаў. Гэта такая хвароба ўсіх падлеткаў — абывакаваць да жыцця старых. Таму і я не ведаю нічога пра свайго прадзеда Грыгорыя. Крыўдна, што казаць.

Наша хата лічылася добрай, у ёй была драўляная падлога і сені, праўда, крытая была чаротам, а багата ў каго ў нізенькіх з маленькімі вокнамі хатах была земляная падлога. У сенях у нас стаялі аж дзве камоды — наша з мамай і дзедава з яго сынамі. У першым пакоі печ, куток каля печы, у ім драўляны ложкак, стол, на ім газавая лямпа, дзедавы варштат з прыладамі, на покуці драўляная ікона Міколы Угодніка, у вялікім пакоі — грубка, вялікі стол з тоўстымі ножкамі, ложка дзеда, наш з мамай ды тапчан бабы каля грубки. У двары раслі груша-бэра, яблыня, вішня, якая засохла, каля сцежкі сліва. Трымалі карову, пакуль яна не захварэла. Жыў у будцы руды сабака, ён рэдка бегаў па двары, бо там былі куры, таму яго ўвесь час трымалі на ланцугу.

Рос я слабенькім, і да мяне ўвесь час чапляліся дзіцячыя хваробы. Маці так моцна клапацілася пра мяне, што я доўга быў хатнім дзіцем.

Гарадок стаіць на хуткаплынной рэчцы Гарынь, якая часценька вясной разлівалася.

...Я сядзеў у дубе, гэта лодка па-нашаму, і біў дубчыкам па вадзе. Калючы зімовы весяроцк прабіраў усё цела... Павяла мяне потым напалоханая маці да доктара, паставілі дыягназ — сухі плеўрыт. Ад гэтага часу, за год да школы, памяць уключылася ў штодзённую работу. Праз дзень маці купіла мяса і смажыла катлеты, якія я еў з вялікай неахвотай, крывіўся, калі мазалі булку маслам, а па версе яшчэ і мёдам. Маці не адыходзіла ад мяне, пакуль я не праглынаў апошні кавалачак. У квяцістым маі быў здаровы і вясёлы.

Мая мама збірала на нашай Асэліцы дзяцей і вучыла нас усіх спяваць тыя песні, якія любіла сама. Гэта «Русская красавица», «Рябинушка». Мне гэтыя ўрокі надакучвалі. Я ішоў у хату, любіў, як казаў дзед, «учыніць якую-небудзь гадасць». Хаваў яго малаток альбо шыла, пасля разам шукалі. Дзед бурчаў і сварыўся на мяне, а баба мяне бараніла. Нарэшце я знаходзіў інструмент, тады дзед мякчэў сэрцам і хваліў.

Першага верасня 1954 года. На агульным фота першакласнікаў разам з намі стаяць і некаторыя бацькі, аднак сярод іх няма маёй маці і майго бацькі. Яны не хацелі сустракацца. Некаторы час маці мяне вадзіла за ручку да самага класа. Я праз пэўны час захацеў хадзіць адзін, цягнула да самастойнасці. Школа, якая месцілася ў былой польскай управе, была адносна недалёка ад нашай вуліцы. Я заўважаў, што некаторы час маці хадзіла ўслед за мной, на адлегласці недзе метраў дваццаці, і непрыкметна назірала за маёй дарогай. Вучыцца мне падабалася. Я не хадзіў у дзіцячы садок, дык невымоўна быў рады апынуцца сярод сваіх аднакласнікаў. Вучоба давалася лёгка, і да пятага класа я быў выдатнікам. У трэцім класе адбыўся мой дэбют на сцэне Дома культуры, які на той час месціўся ў былым касцёле. Можна, з таго, што ў мяне былі сапраўдныя скураныя чобаты, якія пашыў мне дзед, кіраўнік самадзейнасці музыка Канстанцін Іванавіч Шапецька ўзяў мяне салістам у танцавальны нумар. Пасадзілі мяне на табурэтку і папрасілі, каб я ўявіў сябе вазніцаю. Мне гэта ўявіць было лёгка, бо наш сусед Знайдзен трымаў каня і часта нас малых катаў па вуліцы. Чацвёрта маіх артыстаў-аднакласнікаў абступілі мяне з бакоў і прасілі іх падвезці. «Ванюшенька, душенька, прокати!» Я сурова адказваў «не пракачу». Яны зноў настойліва прасілі, і я здаваўся. Пачынаўся танец. З усіх чатырох аднакласнікаў мне найбольш падабалася Святлана Іванова. Сцэна мяне заваражыла, і я пачаў хадзіць у танцавальны гурток, у пятым класе я ўжо саліраваў Раздво (Раство).

Сёмага студзеня. Маці бярэ мяне на рукі і падносіць да акна. Я трапляю ў казку. Перад акном круцяць зорку з дванаццаці ражкоў. На канцах ражкоў кутаскі, а пасярэдзіне гарыць свечка, за ёй іконка «Нараджэнне Хрыста». Дзядзькі ў кажухах і кучомках спяваюць вітальную нараджэнню Хрыста: «Хрыстос нарадзіўся, Богам хрысціўся. Цары я вітаюць...» Сплю я разам з мамаю. Пытаюся: «Гэта Хрыстос прыносіў нам пад акно зорку?» — «Хрыстос, сыночак. Спі пад зоркаю Хрыста і прачынайся пад зоркаю і будзеш шчаслівы». Маці часта пачала хадзіць да царквы, спрабавала нават спяваць у хоры пеўчых.

Мяне цягнула на вуліцу, асабліва калі прыйшла вясна, а маці мяне адпускала з неахвотаю. І я пачаў агрызацца. Маці перайшла спаць у першую палову хаты і спала на голай драўлянай лаўцы галавой да іконы Мікалая Угодніка. Да нас часта пачаў прыходзіць дзядзька Грыша і нешта доўга гаварыў з маці ды бабаю. У маі прынялі рашэнне везці маці паправіць здароўе ў санаторый горада Кіславодска. Яна паехала з неахвотаю і раптам праз чатыры дні нечакана вярнулася дамоў. Яна ў асноўным амаль увесь час сядзела дома альбо тупала па двары, не знаходзячы занятку для рук. Восьмага жніўня дзядзька Грыша з жонкаю паехалі на Прыпяць па лазу. Ён абяцаў узяць мяне з сабой ужо некалькі разоў, і на гэты раз мне пашанцавала, ён згадзіўся. Было вельмі рана. Маці мяне пацалавала, дала загорнутыя ў хустачку памідор, агурок, хлеб. «Слухайся ва ўсім дзядзьку Грышу», — сказала на дарогу і перахрысціла. Ехаў я на Прыпяць упершыню. Я ляжаў у лодцы на фуфайках — дзядзька з цёткай Оляй сядзелі на вёслах. Тады, у 1958 годзе, вельмі мала ў каго быў лодачны матор. Я ляжаў і глядзеў у блакітнае неба, на якім сям-там віселі амаль нерухома рэдкія белыя аблогі. Прыпяць уразіла шырынёй і чорнай вадою ў параўнанні з нашай шэрай. Прыцягнулі нос лодкі на пясчаны бераг каля кустоў лазы. Яны спраўна секлі лазу, а я цягаў па дзве-тры штукі да лодкі. Канцы лазы парушалі спакой травы перкі, і яна палахліва шапацела. Мне здавалася, што гэта паўзе

да мяне змяя, і я прыспешваў крок, рушыў да лодкі. Далі мне час і павудзіць рыбу. Божа мой, не паспяваў закідваць сваю вуду. Больш за далонь краснапёркі, акунькі, плоткі так і лезлі на кручок. Дзядзька ад здзіўлення пахваліў: «На Жорыка рыба ідзе. Малайчына». Да нас, калі мы селі перакусіць, падплыў на маторцы сусед дзядзькі Грышы і нешта яму на вуха сказаў. Мы хуценька сабраліся. Сусед узяў нашу гружоную лазой лодку на буксір, і мы праз нейкія паўгадзіны былі ў Гарадку. Мяне высадзілі на нашым беразе Копанцы. «Ідзі дахаты, я хутка прыйду», — сказаў мне ў дарогу дзядзька. Вяртаўся я героем. Няхай сябры паглядзяць, як трэба вудзіць рыбу, няхай зайздросцяць. На нашай Асэліцы на кучы калод нашы хлопцы і сядзелі. «Твая маці памерла», — гучна сказаў адзін, на што я спакойна адказаў: «Я ведаю», — і прыспешыў хаду. Жах ахапіў мяне, калі ў промнях сонца здалёк яшчэ ўбачыў у нашым двары века труны. Я напалохаўся, баяўся пераступіць парог. Баба Насця заўважыла гэта, абняла мяне і праз слёзы супакойвала: «Гасподзь забраў тваю маму. Пасля ўсё... пасля. Пабудзь пакуль у цёткі Ганны». Тая якраз выйшла з нашай хаты і, выціраючы ад слёз твар, павяла мяне, узяўшы за руку, да сябе.

Прыйшла па мяне бабуля аж пад вечар, ногі і рукі ў мяне дрыжалі, жах не адпускаў. Баба падвяла мяне да труны, якая стаяла на дзвюх табурэтках у прырэдным пакоі. За вялікім сталом каля свечкі сядзеў чытальнік Фама, які чытаў Псалтыр. Мама ляжала як жывая. Я ў жыцці так блізка не бачыў нябожчыка. Мне здавалася, што яна вось-вось усміхнецца, і я заплакаў. У хаце былі нашыя сваякі — дзядзькі з жонкамі, стрыечныя браты і сёстры мамы, суседзі. Мяне забрала цётка Оля і павяла на ноч да іх. Тады яшчэ не вазілі нябожчыкаў на могілкі на вазах ці на машыне, а неслі труну мужчыны сярэдніх гадоў на латах. Каля вялікіх крыжоў мяне пасадзілі на воз, на якім везлі святара. Па дарозе я заўважыў, што на ганак сваёй хаты выйшла аднакласніца Святлана. Я глядзеў на яе, і мне падалося, што і яна пільна глядзела на мяне.

Каля долу, так у нас кажуць на выкапаную магілу, мной апекавалася клапатлівая суседка, стрыечная сястра майго дзеда цётка Лена. Яна, заўважыўшы, што я ўвесь дрыжу, не дазволіла, каб я на развітанне пацалаваў маму, як гэта рабілі ўсе сваякі. Дахаты вяртаўся пешкі і яшчэ раз глянуў на ганак Святланы, але яе там не было. Тры ночы я начаваў з бабаю, а пасля перайшоў на ложка, на якім мы раней спалі з мамаю. Я адчуў раптам, што мамы не будзе больш ніколі...

Баба строга папярэджвала: не хадзі на мост (каля моста жыві з сям'ёй мой бацька), яшчэ ён, п'яніца, піхне ў раку, каб не плаціць аліменты. І я ёй верыў, але ратаваўся свабодаю на дварэ. Мама мне не снілася, але, асабліва пад вечар, я адчуваў, нібыта яна побач. Я пачаў баяцца быць адзін у хаце. А раптам яна прыйдзе ды забярэ мяне да сябе? Баба заўважыла мой неспакой, параілася з сынам, і той на ровары завёз мяне ў вёску Альпень да шаптуна. Я сядзеў перад ім нерухома. Ён састрыг з маёй галавы паўжмені валасоў, чытаў нешта, схіліўшы галаву над нейкаю кнігаю, дастаў з печы попел, сыпаў вакол мяне і на галаву і маліўся. Даў выпіць тры глыткі вады. Дзядзька разлічыўся з ім. Даў кілаграм цукру і кілаграм мукі. «Нічога не бойся. Ніхто цябе забіваць не будзе. Вучыся, каб стаў чалавекам. Хацелі цябе ўладкаваць у інтэрнат. Мы ў райкаме сказалі, што выхаваем самі. Бо пры сіле яшчэ і дзед, і баба, і мы», — казаў мне дзядзька. Так пачалося маё самастойнае жыццё сіраты пры жывым бацьку. Ні школа, ні Дом культуры, ні Дом піянераў не пакінулі мяне ў адзіноце.

Эмануіл Іофе

ЁН ЖАДАЎ НАМ ЗДАРОЎЯ І БАГАЦЦЯ

Да 120-годдзя заслужанага дзеяча культуры Беларусі Адама Русака

Адам Русак

Гэты беларускі паэт не стаў ні класікам беларускай літаратуры, ні народным паэтам БССР, ні лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі. У той жа час ён — адзін з самых папулярных паэтаў-песеннікаў, дзіцячы паэт, арыгінальны музыкант, заслужаны дзеяч культуры Беларусі. Пасля яго смерці прайшло каля 40 гадоў, а мы і сёння з радасцю і задавальненнем спяваем яго песні (дакладней, песні на яго вершы, пакладзеныя на музыку самымі вядомымі беларускімі кампазітарамі). Шчыра кажучы, беларускую паэзію і музыку цяжка ўявіць без творчай спадчыны Адама Русака. Некаторыя беларускія літаратуразнаўцы і музыказнаўцы лічылі і лічаць Адама Герасімавіча «ўнікальным» дзеячам беларускай культуры. Вядомы беларускі кінарэжысёр Уладзімір Арлоў

заўважыў, што многія дзеячы культуры, у тым ліку беларускія пісьменнікі і музыканты, называлі Адама Русака пры яго жыцці «жывым класікам».

Адзін з самых вядомых і таленавітых савецкіх паэтаў Аляксандр Твардоўскі пісаў у дні Вялікай Айчыннай вайны наступнае: «Наўрад ці знойдзецца чалавек у нашай краіне, які б не ведаў цудоўнай застольнай песні:

Бывайце здаровы,
Жывіце багата...

Адна гэта песня, якую балюча было пачуць у дні, калі ўся беларуская зямля ляжала за лініяй фронту, адна гэта простая, шчырая і жартоўна-ласкавая песня — лепшае сведчанне прыгажосці і народа, які на ёй жыве, народа са шчырым, сумленным і вясёлым сэрцам...» [1, с. 3].

Ужо той факт, што песню Адама Русака «Бывайце здаровы» так высока ацаніў адзін з самых выдатных савецкіх паэтаў, добры знаўца беларускай літаратуры і фальклору, гаворыць пра тое, што песня з'явілася сапраўднай мастацкай удачай яе стваральнікаў.

Цікава, што песня на словы А. Русака «Бывайце здаровы» амаль адразу стала папулярнай і хутка яе спявалі далёка за межамі нашай рэспублікі. Беларуская літаратуразнаўца Любоў Гарэлік канстатуе, што музыку да гэтай песні стварылі Захараў і І. Любан [2, с.173]. Аднак яна не раскрывае дзіўны лёс гэтай песні.

Упершыню песня «Бывайце здаровы» ў перакладзе на рускую мову была апублікавана ў газеце «Правда» 1 студзеня 1937 года з наступнай заўвагай: «Песня запісана са слоў т. Русака ў калгасе «Чырвоны араты» Капыльскага раёна Беларускай ССР. З матэрыялаў для тома «Народная творчасць», дасланых у рэдакцыю».

На беларускай мове песня «Бывайце здаровы» ўпершыню была надрукавана ў газеце «Літаратура і мастацтва» 3 студзеня 1937 года пад назвай «Вясельнае віншаванне маладых» з каментарам: «Запісаў ад А. Русака (калгас «Чырвоны араты» Капыльскага раёна) Анатоль Астрэйка».

Народны артыст СССР Г. Цітовіч казаў, што кампазітар Ісак Любан напісаў для яго (фальклорнага запісу. — Э. І.) удалую музыку, выкарыстаўшы мелодыю ў сваёй багатай песеннай скарбніцы...

«Так нарадзілася выдатная беларуская песня і адна з лепшых савецкіх масавых песень, а з ёю — паэт-песеннік Адам Русак» [1, с. 5]

Трэба адзначыць, што імя перакладчыка не ўказвалася ні ў адной рускай публікацыі. Яно стала вядома значна пазней, у 1940 годзе, калі выйшаў у свет зборнік твораў расійскага паэта М. Ісакоўскага «Избранные статьи и песни» [3, с. 46].

Неўзабаве Міхаіл Ісакоўскі зразумеў, што песня «Бывайце здаровы» не фальклорны твор, як гэта доўгі час лічылася, а што яна мае свайго аўтара. І тады ён адразу ж адрэагаваў узрушаным пісьмом, адпраўленым на адрас Саюза пісьменнікаў БССР. У ім былі такія радкі: «Такім чынам, з-за няведання мной была дапушчана памылка, бо калі паэт мае права ў той ці іншай меры ўключаць у свае творы фальклор ці выкарыстоўваць яго як-небудзь па-іншаму, то, вядома, ён не павінен так паступаць з рэчамі, якія маюць аўтара».

Паведамляючы ўсё гэта, прашу Вас перадаць тав. Русаку маё найглыбейшае прабачэнне за дапушчаную памылку, праўда, міжвольную, але ўсё ж памылку» [4].

Твор А. Русака адразу ж заўважылі кампазітары. Мастацкі кіраўнік хору Пятніцкага кампазітар Уладзімір Захараў неўзабаве напісаў музыку на тэкст, апублікаваны газетай «Правда». Песня ў выкананні гэтага хору загучала ў канцэртных залах і па радыё, з'явілася на запісах у грампластцінках. Аднак сапраўдную славу вершу Адама Русака прынесла мелодыя кампазітара Ісака Любана, якая зрабіла песню «Бывайце здаровы» беларускай музычнай класікай.

Верш А. Русака «Бывайце здаровы» стаў тэкстам, які так доўга і настойліва шукаў ураджэнец беларускага горада Чэрыкава, старшыня праўлення Саюза кампазітараў Беларусі (1932—1938) І. Любан. У другой палове 1920-х гадоў ён вучыўся разам з Адамам Русаком (быў маладзейшы за яго на 10 месяцаў. — Э. І.) у Беларускай музычным тэхнікуме. Шчырасць, задушэўнасць і гумар твора захапілі кампазітара, і ён стаў працаваць над песняй з натхненнем і адказнасцю.

Цікава, што адной з першых выканаўцаў песні «Бывайце здаровы» была будучая народная артыстка СССР Ларыса Александровская.

Рыгор Хацкевіч

НЯСТОМНЫ ПРАЦАЎНІК, ПАТРАБАВАЛЬНЫ МАСТАК

З успамінаў пра Платона Галавача

Імя беларускага пісьменніка Платона Галавача (1903—1937) добра вядомае прыхільнікам беларускай літаратуры. А вось Рыгор Хацкевіч, аўтар дадзеных успамінаў, амаль забыты, таму, думаем, нялішнім будзе коратка нагадаць пра яго.

Рыгор Мікітавіч Хацкевіч (1 лютага 1911, вёска Ратуцічы, Барысаўскі раён, Мінская вобласць — 9 жніўня 1979, вёска Дакудава, Крупскі раён) — беларускі паэт, празаік, журналіст, педагог. Паходзіў з шматдзетнай сялянскай сям’і, у якой гадавалася 13 дзяцей (акрамя сваіх сямі, бацькі Рыгора глядзелі шасцёра асірацелых пляменнікаў). Сябраваў з маладым ратуціцкім настаўнікам і пісьменнікам Сяргеем Фаміным, пра якога потым надрукаваў у часопісе «Полымя» верш-успамін. Скончыў Барысаўскі педагагічны тэхнікум (1930), а пасля завочна Мінскі педінстытут. З 1930 года працаваў настаўнікам у Чэрвеньскім раёне. Крыху пазней — супрацоўнікам у чэрвеньскай раённай газеце (1931—1933). У перыяд з 1933 па 1936 год настаўнічаў у Крупках. Арыштаваны НКУС БССР 19 лістапада 1936 года. Паўтара года знаходзіўся ў Мінску пад следствам — абвінавачваўся ў прыналежнасці да «ўсебеларускай нацдэмаўскай арганізацыі». 28 мая 1938 года беспадстаўна прыгавораны паза-судовым органам (Асобай нарадай пры НКУС) да 5 гадоў працоўна-напраўчых лагераў за «антысавецкую агітацыю». Этапаваны ў Цемнікоўскі канцлагер НКУС Мардоўскай АССР, потым адбываў пакаранне на Поўначы. Вызваліўся ў 1946 годзе. Выкладаў беларускую мову і літаратуру ў школах Барысаўскага і Крупскага раёнаў (1947—1953). У 1953 годзе выехаў у Днепрапятроўск, працаваў настаўнікам (1953—1959). 10 чэрвеня 1957 года рэабілітаваны судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР. Асавовая справа Хацкевіча № 10395-с захоўваецца ў архіве КДБ Беларусі. Пасля рэабілітацыі вярнуўся ў родныя мясціны. Жыў на Барысаўшчыне, у Крупскім раёне — настаўнічаў. Апошнія гады пражыў у пляменніцы ў Мінску і сястры ў вёсцы Дакудава (Крупскі раён).

З вершамі ў друку выступіў у 1930 г. у газеце «Піянер Беларусі», друкаваўся ў «Чырвонай змене». У 1930—1935-я гады можна было пабачыць публікацыі Рыгора Хацкевіча ў беларускіх газетах і часопісах «Беларуская вёска», «Калгаснік Беларусі», «Беларусь калгасная», «Літаратура і мастацтва», «Іскры Ільіча». Аўтар зборніка паэзіі «Налівайся, колас» (1932).

У 1959 годзе пасля дваццацічатырохгадовага перапынку пісьменнік аднаўляе літаратурную дзейнасць. У перыёдыцы друкуюцца вершы, прысвечаныя школе, калгаснаму жыццю, поспехам савецкай навукі. Выходзяць кніжкі вершаў для дзяцей «Наш пяты клас» (1962), «Бяроза на ўзлеску» (1977). Асобнымі выданнямі выйшлі аповесці «На золку» (1972) і «Хмары над лесам» (1980). У 2008 годзе вышла найбольш поўная кніга твораў Рыгора Хацкевіча «Мая Бярэзіна».

Рукапіс Рыгора Хацкевіча «Нястомны працаўнік, патрабавальны мастак (з успамінаў пра Пл. Галавача)» захоўваўся ў асабістым архіве бібліяфіла Вячаслава Шыдлоўскага.

Першыя апавяданні Платона Галавача прыхільнікі маладой беларускай літаратуры прачыталі з цікаўнасцю — як і ўсё, што з’яўлялася ў 20-я гг. на роднай мове. Захаплення ж, прынамсі ў нас, у студэнцкай моладзі, яны не выклікалі. Побач з яркімі, каларытнымі творамі Зарэцкага яны здаваліся нам сухаватымі, бледнымі.

Але вось з’явілася аповесць «Вінаваты». З’явілася тады, калі яшчэ не ўлягліся страсці, распалення шырокай і бурнай кампаніяй па ачыстцы студэнцкіх шэрагаў ад сыноў і дачок папоў, дзякоў, кулакоў, былых дваран і ўраднікаў.

Колькі спрэчак, помніцца, выклікала гэта аповесць! Павінны дзеці адказваць за мінулае сваіх бацькоў ці не павінны? Гнаць трэба далей ад сябе дзяцей «былых людзей» ці іх можна перавыхаваць?

Свае меркаванні аб аповесці і запытанне — ці сапраўды бацька «вінаватага» служыў у барысаўскай паліцыі — я паслаў у «Чырвоную змену» з просьбай перадаць аўтару. Паслаў і ў клопатах забыў. А клопатаў у нас было нямала. Датэрмінова выпушчаныя з педтэхнікума ў пачатку калектывізацыі і пасланыя ў вёскі, мы толькі да паўдня займаліся ў школе з вучнямі. А з паўдня і да глыбокай поўначы праводзілі сходы, нарады, рабілі падворныя абходы. І так штодзённа.

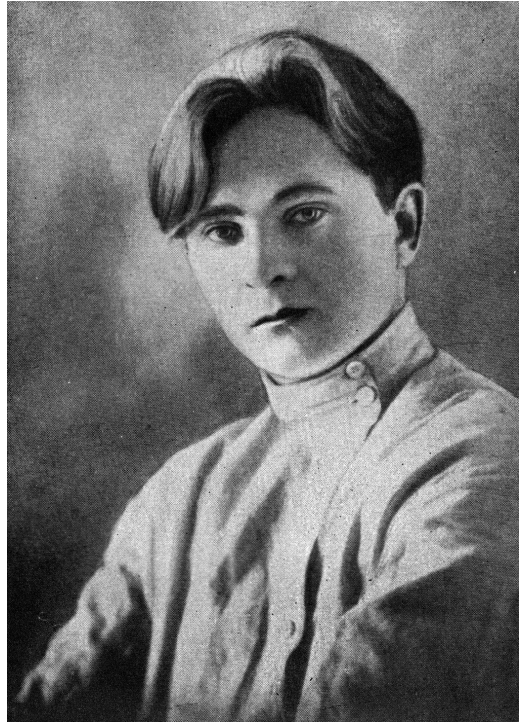
Мы стваралі калгасы, заключалі дагавары на кантрактацыю, займаліся нарыхтоўкамі ўсіх відаў сельскагаспадарчай прадукцыі — ад збожжа і мяса да пнянкі і шчацінны.

Учарашнія студэнты, мы адчувалі сябе ўдзельнікамі вялікай рэвалюцыі.

У разгар гэтай рэвалюцыі быў апублікаваны другі буйны твор Галавача — аповесць аб гэтай самай рэвалюцыі ў вёсцы. Надзвычайна цікавая ў літаратуры з’ява, якая сведчыць аб непарыўнай сувязі пісьменніка з жыццём і веданні жыцця.

Сама назва аповесці і ўзяты з горкаўскага «Дзяцінства» эпіграф («Началась і потекла со страшной быстротой густая, пестрая, невыразимо странная жизнь. Она вспоминается мне, как суровая сказка, хорошо рассказанная добрым, но мучительно правдивым гением».) адразу давалі чытачу зразумець, пра які «спалох на загонах» пойдзе суровы расказ і характарызавалі аўтарскі стыль, фарбы твора.

Вясковы актыў, работнікі раённага звяна з энтузіязмам сустрэлі Галавачову аповесць аб калектывізацыі і былі ўдзячныя яму за праўдзівы паказ вёскі. Калі

Платон Галавач

я пасля «Спалоху» даў сваім таварышам, членам сельсавета Гаўрылу Няхаю і Янку Кавалёнку «Зялёны шум» Гартнага, яны, прагледзеўшы першую старонку, тут жа вярнулі мне кнігу назад.

Не зацьміў «Спалоху» неўзабаве надрукаваны Коласаў «Адшчапенец». Не зацьміў і новы раман Міхася Зарэцкага, ад якога ўсе чакалі (па звычцы) чагосьці незвычайнага.

Аб тым, што Зарэцкі заканчвае раман пра калектывізацыю, я пачуў у Чэрвені, дзе тады працаваў, ад загадчыка райана Ваўчэцкага. Ужо ў гадах, з сівізной на скронях, але дужа энергічны, ён прыехаў у Чэрвень з суседняга раёна з маладой жонкай выключнай красы. І калі я аднойчы сказаў яму пра гэта, ён заявіў, што і Міхась Зарэцкі гаварыў яму тое самае. Аказваецца, у трыццатым годзе яны часта сустракаліся ў Дукоры (ці ля Дукоры). Аўтар «Сцежак-дарожак» начаваў у яго не раз, ведаў яго сямейную гісторыю і абяцаў выкарыстаць яе ў сваім новым рамане пра калектывізацыю.

Можна здагадацца, з якой нецярглівасцю накінуўся я на «Вязьмо», убачыўшы яго ў часопісе. У Карызне я адразу пазнаў Ваўчэцкага, у Веры Засулч — яго красуню жонку. Але калі я завёў аб гэтым размову з Ваўчэцкім, ён сказаў, што знайшоў мала агульнага з Карызнам. А жонка і зусім не хоча прызнавацца за Веру Засулч.

Мне было няёмка распытваць, чаму не хоча. Я толькі сказаў, што ўпершыню не адчуў таго хвалявання, якое заўсёды выклікала сустрэча з творамі Зарэцкага. Што ўзятыя з гушчы народнага жыцця вобразы Галавачовага «Спалоху» здаюцца мне больш пераканаўчымі, чым Галілей, Вера Засулч і другія героі з «Вязьма». Ваўчэцкі заўважыў, што і ён той жа думкі.

К гэтаму часу адносіцца і маё асабістае знаёмства з Платонам Галавачом на І-м Усебеларускім з'ездзе рабселькараў. Старшыня прэзідыума аб'явіў, што зараз нас, дэлегатаў з'езда, будзе вітаць прадстаўнік рабселькараў Заходняй Беларусі. Пагасла святло, і ў цемры са сцэны паляцеў у залу нейчы звонкі палымяны голас. (Успамінаючы пазней гэты эпізод, я думаў, што вітаць тады нас мог В. Таўлай ці Ал. Салагуб.)

Калі голас змоўк, лямпачкі ізноў загарэліся і аб'явілі канец пасяджэння.

Прабіраючыся ў патоку людзей к выхаду, я ўбачыў побач знаёмае па газетных партрэтах аблічча: светлыя непакорлівыя валасы, шэрыя сур'ёзныя вочы пад заласцістымі, ледзь прыкметнымі бровамі, нос-бульбінка.

— Вы Платон Галавач! — заявіў я смела.

— Так. А вы? — спытаў ён, падаючы руку.

Я адказаў, хто і адкуль я.

— Калісь працаваў я ў вашым Барысаве ў камсамоле, — сказаў ён, ідучы поплич, і раптам перайшоў на ты: — Дык гэта ты пісаў мне пра «Вінаватага»? Прабач, што не адпісаў. Я тады шмат водгукаў атрымаў. Хацеў адказаць усім праз газету. Але не змог угаварыць рэдактара. А пасля новыя справы...

Я запэўніў, што не крыўдую, і выказаў сваё захапленне «Сполахам на загонах».

— А ты «Узнятую цаліну» Шолахава ў «Новым міры» чытаў? — спытаў ён.

— Чытаў, праўда, не ўсю. А што?

— А тое, што майму «Сполаху» далёка да «Узнятай цаліны».

Няўтомны працаўнік і патрабавальны мастак, Галавач не баяўся мераць свой твор самай высокай меркай.

Людміла Рублеўская

«ВЕРШЫ, КАЛІ ЁСЦЬ ПАТРЭБА, НАРАДЖАЮЦЦА, ЯК І ЖЫЦЦЁ, УСЮДЫ, НАВАТ НА ПУЦЯВІНАХ СМЕРЦІ»

Падарожжа па архіўных дакументах Анатоля Вялюгіна

«Паэзія — гэта далёкія вятрыстыя шляхі, вечная шчаслівая дарога. Паэзія не любіць сытага жыцця і спакою. Паэзія адразу памірае ў абы-вацельскім катэдры і чыноўніцкім кабінёце. Яна патрабуе, каб ёй падудасны творца добра ведаў радаслоўную Яе Вялікасці, інакш ён будзе адкрываць даўно адкрытыя амерыкі. А таго творцу, які хоць і верна служыў ёй, але на нейкі час са строгага паста сышоў і здрадзіў, яна карае страшнай карай забыцця».

Гэтыя максімалісцкія словы належаць лаўрэату Дзяржаўнай прэміі БССР і Літаратурнай прэміі імя Янкі Купалы, заслужанаму дзеячу культуры Беларусі, паэту-франтавіку Анатолю Вялюгіну, 100-годдзе якога мы адзначалі напрыканцы 2023 года, 27 снежня.

Калі працуеш з архіўнымі дакументамі, можна знайсці шмат нечаканага. І калі я шукала ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва матэрыялы з нагоды юбілею Анатоля Вялюгіна, мне трапілася шмат дакументаў, звязаных з іншымі асобамі, многае, што па-асабліваму падсвечвала постаць самога Вялюгіна.

У якога, дарэчы, у літаратарскім коле была мянушка Адмірал. Пры ўсёй іроніі, тут ёсць і сяброўскае прызнанне аўтарытэтнасці паэта. А чытаючы дакументы, пераконваешся і ў моцы ягонага характару. Давайце ж разам перагартаем знойдзеныя мной у архіве старонкі.

«Снягі і зоры за акном.
Заснулі ў хаце ўсе даўно.
Бярозка юная галлём
Паціху стукае ў акно.
А ты плывеш у белы свет...
Сінее плынь тваіх вачэй...
І найдалейшая з планет
Сяла суседняга бліжэй».

Гэтую песню пад назвай «Бярозка» на музыку Ігара Лучанка беларускі касманаўт Пётр Клімук узяў з сабой у якасці талісмана ў касмічны палёт...

А словы тае касмічнае песні належаць паэту Анатолю Вялюгіну.

Нарадзіўся паэт у Машканах Сенненскага раёна, частка дзяцінства прайшла на хутары Кляпчэва, пакуль бацька ездзіў у заробкі. «Машканы, Івоні, Ракіты, хутар Кляпчэва — авеяныя лесавым шумам мацерыкі майго маленства» — успамінаў паэт. Дарэчы, ягоны бацька быў фельчарам, маці — настаўніцай, былой гімназісткай. А прозвішча павінна было быць Вялюга. Але калі бацьку забрывалі ў салдаты яшчэ царскай арміі, ягонае беларускае прозвішча «ўдасканалілі», так і з’явіўся паэт Анатоль Вялюгін. Які, дарэчы, у 1939—40-х гадах, пакуль быў студэнтам літфака Мінскага педагагічнага інстытута, працаваў у «Звяздзе».

Вершы на пуцявінах смерці

Вялюгіну было сямнаццаць, калі пачалася вайна. Якія складаліся планы! У 1940 г. паралельна з навучаннем на літаратурным факультэце Мінскага педінстытута і працай у «Звяздзе» ён нават прайшоў курс кінематаграфічнага майстэрства пад кіраўніцтвам Даўжэнкі на сцэнарным факультэце інстытута кінематаграфіі ў Маскве.

«Мяне вайна застала ў Мінску. Пад бомбавымі ўдарамі дрыжалі зямля і мury. У высокім доме над паркамі і скверамі мітусіліся птушкі. Хісталася трывожная ноч у пажарах. Сасмягла пакутная дарога, цягнучыся на Чэрвень, Беразіно і далей — па лясх, па густым, у зялёным дымку красавання жыце. Пешкам дабраўся да раз’езда Лычкоўскага — ёсць такі на перагоне Багушэўск — Віцебск. Там працаваў бацька; родныя верылі, што прыйду, чакалі, каб разам падацца на ўсход. Пад калёсамі зарыпеў горкі шлях выгнання. Над ім ад зары да зары віселі «гарбатыя» фокеры. Лёзна, Рудня, лясы Духаўшчыны, Дарагабуж... Ехалі, ішлі бежанцы. На запыленыя бальшакі, на матак і дзяцей, на машыны і на калгасныя статкі з-за хмар нырцавалі самалёты. У эшалон змаглі залезці аж у Вязьме. Я зразумеў, што вершы, калі ёсць патрэба, нараджаюцца, як і жыццё, усюды, нават на пуцявінах смерці».

Навучальны 1941-ы год Вялюгін пачаў у Свядлоўскім педагагічным інстытуце, а ў 1942-м, калі споўнілася васьмнаццаць, апынуўся на фронце.

У БДАМЛМ захоўваецца нумар газеты «Літаратура і мастацтва» за 2 жніўня 1945 года, у якім змешчана падборка вершаў маладога Анатоля Вялюгіна, напісаных ім у часы вайны. У прадмове гаворыцца: «Анатоль Вялюгін — малады таленавіты паэт, які пачаў друкавацца ў 1939-м годзе, калі ён працаваў у рэдакцыі газеты «Звязда», што ў значнай ступені абумовіла зладзённасць і стракатасць тэматыкі ранніх яго вершаў...

Паэтычны талент А. Вялюгіна ўзмужнеў і вырас у часы Вялікай Айчыннай вайны. На Сталінградскім фронце, у Цюменьскім ваенным шпіталі, пасля цяжкага ранення ён стварыў многа цікавых, арыгінальных вершаў і балад. Шырыня тэматыкі, яркія вобразы, свежыя, нечаканыя эпітэты і метафары характэрны для твораў паэта».

Працытуем толькі адзін верш з тае падборкі, «Хлопчык з Ленінграда», напісаны ў 1942 годзе васьмнаццацігадовым Вялюгіным:

Заехаўшы з пазіцый да сям’і сваёй,
Маўчыць палкоўнік
У кватэры над Нявой,

Сняжок ляціць з разбітага нашчэнт вакна.
 Збрала жонку доўгая труна.
 Адзін сыноч...
 Ён ад блакады, ад вайны
 Нібыта парастак у склепе бульбяны.
 — Вось хлеб... (сляза на партупею кап ды кап)
 Жывога немца пакажу... прывёз у штаб...
 А сын ускінуў воч блакітныя нажы:
 — Не трэба! Лепш забітага мне пакажы!

Адчуваецца, што ў аснове напружанага, трагічнага верша — рэальны выпадак, можа, расповед знаёмага...

Таямніцы «закрытых» рэцэнзій

Пасля вайны Вялюгін працуе ў газеце «Літаратура і мастацтва», у часопісе «Полымя»... Па архіўных дакументах відно, якім ён быў актыўным і неабыякавым. Сярод адзінак захоўвання — сцэнарыі фільмаў і рэцэнзій, пераклады, вершы, артыкулы, фельетоны... І тэмы не самыя простыя. У фондах захоўваецца рукапіс артыкула «Том «закрытай» крытыкі», які быў надрукаваны ў «ЛіМе» 22 кастрычніка 1955 года.

«У нашай крытыцы ёсць адзін гатунак рэцэнзій, аб якім ніколі ніхто не гаворыць. Ды і гаварыць аб ім цяжка, бо з гэтымі рэцэнзіямі знаёма вельмі вузкае кола чытачоў: дырэктар выдавецтва, галоўны рэдактар, два-тры супрацоўнікі з рэдакцыі мастацкай літаратуры і, нарэшце (праўда, не заўсёды), — сам аўтар рукапісу, што ацэньвае рэцэнзент.

Справа ў тым, што ва ўсіх выдавецтвах існуе правіла: кожная кніга ў час падрыхтоўкі да выдання павінна мець дзве абавязковых «унутраных», ці, як яшчэ іх называюць, «закрытых» рэцэнзій, напісаных пазаштатнымі аўтарамі, і адну «рабочую», напісаную рэдактарам кнігі. Калі дзве «ўнутраных» будуць адмоўнымі, тады заказваецца трэцяя, а часам і чацвёртая рэцэнзія.

За год у выдавецтве збіраецца вялізарны том «закрытай» крытыкі. Трэба прызнацца, чытаецца ён мясцінамі як цікавы прыгодніцкі раман, — часам бывае гэтулькі, як кажучь, дыяметральна-супрацьлеглых поглядаў і думак наконт адной і той жа рэчы!

Я прагледзеў нядаўна такі, апошні па ліку «том», укладзены рэдакцыяй мастацкай літаратуры Дзяржаўнага выдавецтва БССР. Амаль усе рэцэнзіі напісаны пісьменнікамі на рукапісы сваіх малодшых ці старэйшых таварышаў».

І Вялюгін робіць амаль неверагоднае: ён дзеліцца з чытачамі сваімі ўражаннямі ад прагляду таго «тома» «закрытых» рэцэнзій Дзяржаўнага выдавецтва БССР. Асабліваць «закрытых» рэцэнзій у тым, што неаднойчы рэцэнзенты, думаючы, што сказанае імі застанецца назаўсёды схаваным, не саромеліся ў рэзкіх ацэнках, а часам зводзілі рахункі, ці дзейнічалі з зайздрасці, дамагаючыся, каб нечая кніга не выйшла. Бо звычайна аўтару не гаварылі нават, хто быў яго рэцэнзентам. Адзначае гэта і Вялюгін: «Тут, на маю думку, парушаецца нейкім чынам правіла нашай маралі, бо «закрытая» рэцэнзія часам бывае своеасаблівай шчылінай для нядобрасумленнага чалавека». І прапаноўвае: якімі б ні былі тыя водгукі — з імі абавязкова павінен азнаёміцца аўтар рукапісу.

Вялюгін згадвае, што супрацоўнікі рэдакцыі мастацкай літаратуры часта ўспамінаюць як узор прынцыповасці рэцэнзію Макара Паслядовіча на кнігу

Янкі Брыля «На Быстранцы». Але, на думку Вялюгіна, Паслядовіч ацэньвае рукапіс з суб'ектыўных пазіцый, «па «крытычнай інэрцыі»: «яно (уражанне. — А. В.) прыблізна такое: спаткаліся старыя сябры, даўно адарваныя ад вёскі, на ўлонні прыроды, «пасудачылі» пра калгаснае жыццё за чаркай, заспакоілі, як кажучь, душу і зноў разышліся па сваіх справах». Паслядовіч робіць выснову: «лічу аповесць «На Быстранцы» недапрацаванай, незавершанай». Вялюгін заступаецца за твор Брыля: маўляў, аб вастрыні ўзнятых у аповесці жыццёвых пытанняў сведчыць тое, што твор з'явіўся ў перакладзе адразу ў двух выданнях — у ленінградскай «Звезде» і львоўскім «Жоўтні».

«У выдавецкіх рэцэнзіях дзе-нідзе адчуваецца нейкая бесцырымоннасць у адносінах маладых аўтараў», — піша Вялюгін. Ён палічыў залішне суровым водгук Паўлюка Пранузы на рукапіс Марка Смагаровіча — рэцэнзент параіў добра прайсціся па вершах «крытычным гэблем». «А вось пракурорскі голас Канстанціна Цітова над рукапісам баек і гумарэсак М. Скрыпкі, якія так і не ўбачылі свету: «Па праўдзе кажучы, больш слабых матэрыялаў мне чытаць не даводзілася. Трэба мець вялікую ўпартасць і настойлівасць, каб дачытаць гэты зборнік да апошняй старонкі».

«Вялікая адказнасць рэцэнзента і рэдактара выдавецтва. Тут, бывае, трэба наступіць на глотку ўласных густаў. Мяне здзівілі некаторыя рэдактарскія вывады Яна Скрыгана...» — з такой прэамбулай заступаецца Вялюгін і за маладога паэта Навума Кісліка.

«Кіслік — паэт здольны, у сваёй творчасці не заўсёды падобны да іншых, знаходзіцца ў дарозе пошукаў. Вядома, усё гэта і павінна знайсці свой адбітак у яго першай кнізе, якая заслгоўвае ўвагі, каб быць выдадзенай. Рэдактар Ян Скрыган, не спыняючыся на ідэйнай і мастацкай вартасці зборніка, піша: «Выполнена книга в манере риторики, звонкой фразы, щегольства, досадного оригинальничанья, но без глубины, без чувств и вдумчивости». Пасля кароткага разважання аб косцы, якая нібыта надае не той сэнс радкам, чытаем выснову: «Издавать же отдельной книгой считаю делом преждевременным, не вносящим вклада в поэтическую литературу». Гэта піша пісьменнік, для якога ў такім выпадку недаравальныя такая катэгарычнасць і сухасць: «выполненная книга», «считаю делом преждевременным, не вносящим вклада в поэтическую литературу» — хіба ж ёсць і «прозаическая литература»?

Тут трэба выразней абмаляваць сітуацыю... Ян Скрыган, выдатны стыліст, колішні «маладняковец», толькі вярнуўся пасля лагераў і шматгадовай высылкі, толькі пачаў шлях вяртання ў літаратуру пасля гадоў маўчання — нават сям'я, што з'явілася ў яго ў высылцы, не ведала, што ён не сціплы бухгалтар, былы зэк, а таленавіты беларускі пісьменнік. Скрыган быў прынцыповым рэдактарам, недарэмна Пятрусь Броўка менавіта яго папрасіў бязлітасна адрэдагаваць ягоную эпапею «Калі зліваюцца рэкі», і эпапея скарацілася, мусіць, на траціну... А Анатолю Вялюгіну трыццаць адзін год, праблемы маладых аўтараў яму добра знаёмыя і блізкія... І ён смела выступае ў іх абарону.

Заканчваецца артыкул згадкай пра грунтоўную рэцэнзію Рыгора Шкрабы на раман Аляксея Кулакоўскага «Расстаемся не надоўга», у канцы якой дапіска «Усе заўвагі ўлічаны. А. Кулакоўскі, аўтар». Вялюгін піша: «Добра было б, каб такія дапіскі стаялі ў канцы кожнай выдавецкай рэцэнзіі».

Бітва за «Белую вясёлку»

Анатоль Вялюгін разважаў з веданнем справы, бо і сам быў аўтарам такіх «закрытых» рэцэнзій. У БДАМЛМ мне пашчасціла знайсці адну з іх, напісаную

па замове Белдзяржвыдавецтва, на першы паэтычны зборнік маладога аўтара Уладзіміра Караткевіча. Прадстаўлены ўвесь абавязковы «камплект», пра які піша Анатоль Вялюгін у сваім артыкуле: дзве «закрытыя» рэцэнзіі і заключэнне рэдактара выдавецтва. Рэцэнзентамі выступілі Рыгор Бярозкін і Анатоль Вялюгін, рэдактар — Антон Бялевіч.

Назва ж, пад якой Караткевіч здаў у выдавецтва свой першы зборнік, падасца нечаканай і нязвыклай: «Белая вясёлка».

Дык вось, не ведаю, ці чытаў Рыгор Бярозкін, колішні аднакурснік Анатоль Вялюгіна па педінстытуце, артыкул таго пра «закрытыя» рэцэнзіі, але як назнарок прамаўляе менавіта тым пракурорскім тонам, які крытыкаваў Вялюгін. Хоць пачынае з таго, што ў асобе Караткевіча «маем бясспрэчна таленавітага паэта з добрым (у асноўным) густам». Бярозкін адзначае ўдалыя вершы, сярод якіх класічны сёння твор «Зяец варыць піва». А потым пачынаюцца чатыры старонкі заўваг.

«1. Ул.Караткевічу, як паэту, бракуе рэзкай акрэсленасці грамадска-палітычнай пазіцыі».

Бярозкін папікае аўтара, што ў зборніку вершы на «звярыныя» і «птушыныя» сюжэты «амаль зусім выціснулі творы на сучасную тэму, на тэму актыўнай грамадскай практыкі людзей-суайчыннікаў паэта», што, на думку рэцэнзента, сведчыць «аб відавочнай аднабаковасці аўтара кнігі «Белая вясёлка». Асабліва Бярозкін абрыньваецца на верш «Вадарод», якім адкрываецца зборнік: «У ім гарачая фантазія паэта намалявала даволі выразную карціну катастрофы, якую нясе з сабой вадарод у руках сучасных варвараў-імперыялістаў, але, на жаль, у вершы няма гневу і абурэння, накіраваных па адрасе гэтых варвараў — падпальшчыкаў новай вайны. Атрымаўся верш хутчэй пацыфічны, чым антымільтарыстычны».

«2. Ул.Караткевічу трэба павесці рашучую барацьбу з уплывамі «кніжнай», «літаратурнай» паэзіі».

Рыгору Бярозкіну не падабаюцца выразы тыпу «мук маіх юдоль», «распятая на крыжы варона», якая «выкупіла грэх усіх варон», «багавіння струны», «бурштыновы сон» і г. д. Абурае рэцэнзента верш «Каханая» («Жылі, ўступалі ў шлюб, нашчадкаў мелі, Хадзілі з імі на бульвар гуляць, А паміраць ад шчасця не ўмелі, бо для кахання трэба богам стаць»).

«Правінцыяльны «дэманізм»!» — ставіць дыягназ Рыгор Бярозкін. — «Ёсць у гэтых радках, акрамя ўсяго іншага, непрыемная нота пагардлівага стаўлення да звычайных смяротных, якія ніяк не могуць стаць «багамі» і «паміраць ад шчасця», як гэта ўмеюць асобныя абраннікі. Нельга так — бесчалавечна, ставячы сябе ў позу «арыстакрата духа», — пісаць аб другім чалавеку, якому, відаць, больш пашанцавала ў каханні:

А дзяўчына з вачыма блакітнымі,
Суседу, дурному, як бот,
Абдуванчык тыцнула спрытна
У шырокі, як ступа, рот».

Рэцэнзент, на жаль, не прачытаў іроніі і самаіроніі ў гэтых радках — а гэта ж Караткевіч уласны аўтапартрэт выпісваў, — і пачынае заступацца за героя, якога аўтар чамусь абзывае дурным, як бот, ды яшчэ рот ягоны крытыкуе. А Караткевіч, як вядома, часта іранізаваў з уласнай знешнасці («рот, як шчыліна ў паштовай скрыні»).

ЛІТАРАТУРНАЯ КАРТА ТАЛАЧЫНШЧЫНЫ

Завітаўшы аднойчы ў Талачын, пазнаёміўшыся з Анатолем Шнэйдарам, мясцовым краязнаўцам, а яшчэ раней — партыйным работнікам, я прыкіпеў да гэтай старонкі. Пра Анатоля Антонавіча раскажаў у карэспандэнцыі «Падарожжа ў талачынскі Галівуд» у газеце «Советская Белоруссия» ў ліпені 2003 года... Пасля і сустрэч нямала было з талачынскім краязнаўцам, збіральнікам памятак пра родныя мясціны, і ліставаліся мы з ім... І па крупінках стараўся збіраць звесткі пра літаратурную гісторыю краю... А яшчэ часта да мяне ў рэдакцыю завітвае кандыдат філасофскіх навук, ураджэнец Талачынскага раёна Рыгор Часлававіч Лянькевіч, аўтар і ўкладальнік многіх гісторыка-краязнаўчых прац, руплівы працаўнік па збіранні гістарычнай памяці пра легендарны Друцк...

Так паступова і нараджалася літаратурна-краязнаўчае падарожжа па адным з найцікавейшых куточкаў Віцебшчыны. Давайце спярша зазірнём у сам Талачын, які вядомасць сваю мае з 1433 года. Паселішча як горад уваходзіла ў склад Друцкага княства. Праз сто гадоў Талачын — ужо гандлёвае мястэчка Аршанскага павета. З XVII стагоддзя належаў Сапегам. Магдэбургскае права атрымаў 4 кастрычніка 1644 года. З 1772 года — у складзе Расійскай імперыі...

Літаратурным следам з'яўляецца наведванне Талачына 23 жніўня 1777 года рускім пісьменнікам Дзянісам Фанвізіным, які ехаў праз мястэчка за мяжу. Аформіўшы патрэбныя паперы, праз вёску Славені, паштовую станцыю Маляўка, выправіўся ў далейшую дарогу. Падчас вандроўкі веў своеасаблівы «ча-сопіс», старонкі яго ў выглядзе лістоў адпраўляў у Пецябург і Маскву.

У даваенныя гады ў дзяцінстве ў Талачыне жыў народны паэт Беларусі Пімен Панчанка, яго бацька працаваў лесаводам. У творчай спадчыне Пімена Емяльянавіча (1917—1995) ёсць верш «Ода Талачыну». «Талачынцы — не злачынцы,/ Добрых спраў яны зачынцы:/ Ад гарэлкі не шалеюць,/ Сеюць лён,/ Жывуць з алеем. / А дзяўчынкі-талачынкi,/ Як вясновыя хусцінкі, — / Кветкамі прыбраныя,/ Вечна закаханыя:/ То ў цябе, то ў мяне — / Шчасце дзевак не міне./ Каб сустрэцца з нашай любкай,/ Не ў Бабры ты злазь,/ Не ў Крупках,/ Трэба ў Коханаве злезці — / Спадабаешся нявесце. /А далей — пшэчкам/ З ільняным мяшэчкам:/ Не шануем важны чын, / А шануем Талачын». Твор быў упершыню надрукаваны ў часопісе «Полымя» ў кастрычніку 1987 года.

Аўтары даведніка «Літаратурныя мясціны Беларусі» А. Мальдзіс, Л. Кулажанка, С. Сачанка сцвярджаюць, што сусветна вядомы рускі празаік і паэт Канстанцін Сіманаў «верагодна, праязджаў праз Талачын у 1943...» Бо вёска, пра якую ідзе размова ў адным з вершаў у радку «Ты помнішь, Алёша, изба под Борисовом...», знаходзіцца пад Талачыном. У кнізе «Розныя дні вайны» Канстанцін Міхайлавіч сведчыць пра тое, як яны з Аляксеем Сурковым вярталіся з-пад Барысава, праехалі мост праз раку Бобр: «Па дарозе, стаміўшыся і канчаткова запыліўшыся, заехалі ў нейкую вёсачку каля дарогі». У Аляксея Суркова — наступны ўспамін: «Трапілі мы ў г. Талачын. Тут, пад Талачыном, у

вёсцы ўсё і адбывалася, пра што напісана ў вершы». А вось той верш з першых дзён Вялікай Айчыннай вайны:

Ты знаешь, наверное, все-таки Родина —
Не дом городской, где я празднично жил,
А эти проселки, что дедами пройдены,
С простыми крестами их русских могил.

Не знаю, как ты, а меня с деревенскою
Дорожной тоской от села до села,
Со вдовьей слезою и с песнею женскою
Впервые война на проселках свела.

Ты помнишь, Алеша: изба под Борисовом,
По мертвому плачущий девичий крик,
Седая старуха в салопчике плисовом,
Весь в белом, как на смерть одетый, старик.

Ну что им сказать, чем утешить могли мы их?
Но, горе поняв своим бабьим чутьем,
Ты помнишь, старуха сказала: — Родимые,
Покуда идите, мы вас подождем.

«Мы вас подождем!» — говорили нам пажити.
«Мы вас подождем!» — говорили леса.
Ты знаешь, Алеша, ночами мне кажется,
Что следом за мной их идут голоса.

Канстанцін Сіманаў (1915—1979) — пісьменнік і грамадскі дзеяч. Герой Сацыялістычнай Працы (1974), лаўрэат Ленінскай прэміі (1974) і шасці Сталінскіх прэміяў (1942, 1943, 1946, 1947, 1949, 1950). Узнагароджаны трыма ордэнамі Леніна, ордэнам Чырвонага Сцяга, двума ордэнамі Айчыннай вайны I ступені, ордэнам «Знак Пашаны». Удзельнік баёў на Халхін-Голе... У першы дзень Вялікай Айчыннай вайны паэт і журналіст быў прызваны ў Чырвоную армію. І як карэспандэнт «Известий» быў прыкамандзіраваны да рэдакцыі газеты 3-й арміі «Боевое знамя». Штаб арміі размяшчаўся ў Маладзечне. Штабы карпусоў і дывізій, асобныя часці — у Гродне, Сухаволі (сённяшняя Польшча), Парэччы (пад Гроднам)... І дабрацца туды ў першыя дні вайны ўжо не было ніякіх магчымасцяў. Фашысты наступалі даволі імкліва, часці і злучэнні рабоча-сялянскай Чырвонай арміі траплялі ў акружэнне... Сіманаў быў пераведзены ў франтавую газету «Красноармейской правда» Заходняга фронту... І друкаваўся як нарысіст, як непасрэдны сведка гарачых падзей на лініі фронту — у «Известиях»... Падзеяй стала публікацыя нарыса «Горячий день» з фотаздымкамі знішчаных нямецкіх танкаў на Буйніцкім полі, пад Магілёвам... Канстанцін Сіманаў і ў пасляваенны час бываў у Беларусі, напісаў сцэнарый кінафільма «Бессмяротны гарнізон» пра Брэсцкую крэпасць. Свой прах пісьменнік завяшчаў развезць над Буйніцкім полем...

Аляксей Суркоў (1899—1983) — рускі савецкі паэт і літаратурны крытык, журналіст. Герой Сацыялістычнай Працы. У 1941—1945 гг. — ваенны карэспандэнт газеты «Красноармейская правда» і спецыяльны карэспандэнт газеты «Красная звезда». Ваяваў у Беларусі — і ў 1941-м, і ў час вызвалення... Яркім

творам А. Суркова франтавога перыяду сталася песня «Землянка» («Бьётся в тесной печурке огонь...»). Аўтар многіх паэтычных зборнікаў.

У Талачыне 2 мая 1878 года нарадзіўся яўрэйскі паэт, прэзаік, драматург і перакладчык Іззікііл Левіт (памёр у Нью-Ёрку ў 1945 годзе). Жыў у Кішынёве. Друкаваўся ў бесарабскіх перыядычных выданнях. Асобнымі кнігамі на рускай мове выйшлі паэма І. Левіта «Дэбора» (1900) і два зборнікі вершаў і баек — (у 1901 і 1904 гг.), а таксама — камедыя ў чатырох дзеях «Грошы, грошы — у іх уся сутнасць» (1899), апавесць «Адна ісціна» (1901). На ідыш ураджэнец Талачына выдаў дзіцячую кнігу «Ханукальныя агні» і зборнік «Вершы». Вядомыя раманы талачынца на рускай мове. Наш зямляк з'яўляецца перакладчыкам на ідыш прозы Льва Талстога. Эмігрыраваўшы ў Амерыку, друкаваўся на ідыш і на іўрыце, у перакладах на англійскую мову. Перакладчыцай яго твораў выступала вядомая публіцыстка Эліс Стоўн Блэкул.

Звяртаючы ўвагу на літаратурна-краязнаўчыя адрасы Талачыншчыны, нельга абмінуць вуліцу Энгельса, дом 18 у самім раённым цэнтры — у Талачыне. Якраз па гэтым адрасе знаходзіцца рэдакцыя раённай газеты «Наша Талачыншчына». У розныя дзесяцігоддзі ў калектыве «раёнкі», якая і па-рознаму называлася, працавалі журналісты альбо рупіліся пазаштатныя карэспандэнты, якія пасля сталі аўтарамі паэтычных і прэзаічных кніг. І, канешне ж, можна быць упэўненым, што ў кнігах Нічыпара Пашкевіча, Алеся Мазура, Анатоля Мяснікова, Івана Прускага, Сяргея Рублёўскага, Сяргея Плескача, Дзмітрыя Лемешава ёсць адбітак, зрэз талачынскіх сюжэтаў...

...У 2009 годзе ў Віцебскай абласной друкарні выйшаў вершаваны зборнік «Зямная споведзь». З прадмовы да кнігі: «Ад чалавека ў рэшце рэшт застаецца да крыўднага мала: тлен, горбик магілкі і крыж, якія таксама некалі стануць зямлёй. Як кажуць, выйшаў з зямлі і ў яе вярнуўся. Гэта, на жаль, сапраўды так. Калі б не памяць... У Алеся Мазура засталіся яго вершы...» Такія словы выпісаў, выгаварыў у прадмове да паэтычнага зборніка талачынца Алеся Мазура вядомы віцебскі паэт Алёг Салтук. А. Мазур, які настойліва сцвярджаў сваё паэтычнае крэда («Песні няхітрай маёй аснова — матчына мова, родная мова»), не дачакаўся зборніка «Зямная споведзь», што пабачыў свет ужо пасля яго смерці. Такая ўжо доля ў беларускага паэта ХХ і ХХІ стагоддзяў: шчырым і пранізлівым радком пакутна і балюча пісаць пра мову. Пачатак вершатворчасці Алеся Мазура — у няпростых 1970-х... І тады паэт пісаў пра тое, што яго «агонь — у слове родным», пісаў пра прыгажосць родных краявідаў, пра свае ўнутраныя перажыванні, чым вершы Алеся Мазура прыцягальныя і зараз.

Празаік Сяргей Рублёўскі (нарадзіўся 24 снежня 1954 года ў вёсцы Бабча Лепельскага раёна) скончыў фізіка-матэматычны факультэт Віцебскага дзяржаўнага педінстытута. Пасля вучобы настаўнічаў на Міншчыне, у Капыльскім раёне. З 1978 года — на журналісцкай працы. Працаваў у бешанковіцкай раённай газеце «Зара», затым — у талачынскай «раёнцы» «Сцяг Ільіча» («Наша Талачыншчына»). Пасля — у «Віцебскім рабочым». Сяргей Васілевіч Рублёўскі — аўтар кніг «Апостраф», «Азярод», «Абмытыя валуны», «Ў, тое, што мы скарацілі», «Маўчанне на ўвесь Божы свет», «Святло лускі», «Паспеець надыхацца», «Мамін шэпт пад абразамі»...

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у талачынскай раённай газеце (тады яна называлася «Чырвоны хлебароб») працаваў Нічыпар Еўдакімавіч Пашкевіч (1924—2003), літаратуразнаўца, журналіст, кан-

дыдат філалагічных навук... Нарадзіўся Н. Пашкевіч у вёсцы Філістава Талачынскага раёна ў сялянскай сям’і, у 1939 годзе паступіў у Мінскае педагагічнае вучылішча. Вучобу перапыніла вайна. Вярнуўся дахаты. У 1942 годзе ўступіў у партызанскі атрад імя Катоўскага брыгады «Гроза», якая дзейнічала на Талачыншчыне. Быў радавым партызанам, пасля — памочнікам камісара атрада па камсамоле, камісарам атрада. Узнагароджаны ордэнам Чырвонай Зоркі. Папрацаваўшы пасля вызвалення ў «раёнцы», зарэкамендаваў сябе стараным карэспандэнтам. І быў запрошаны на працу ў абласную газету «Віцебскі рабочы». Завочна скончыў гістарычны факультэт Віцебскага педагагічнага інстытута. Працаваў у газеце «Звязда» — загадчыкам аддзела, адказным сакратаром газеты (1951—1956 гады). У 1960 годзе скончыў Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК КПСС у Маскве. У 1961—1969 гг. — галоўны рэдактар газеты «Літаратура і мастацтва». Працаваў у маскоўскіх перыядычных выданнях, у тым ліку — і ў галоўнай на той час усесаюзнай газеце «Правда», дзе загадваў аддзелам крытыкі і бібліяграфіі... Нічыпар Пашкевіч — аўтар кніг літаратурнай крытыкі «На шырокіх шляхах жыцця» (1965) і «На эпічным накірунку» (1969). Даследаваў адлюстраванне беларускімі празаікамі падзвігу народа ў Вялікай Айчыннай вайне. Напісаў літаратурна-крытычныя артыкулы і рэцэнзіі, прысвечаныя творчасці, кнігам Міхася Лынькова, Івана Мележа, Івана Шамякіна, Янкі Брыля, Пімена Панчанкі, Івана Навуменкі, Алеся Адамовіча, Аляксея Зарыцкага, Алены Васілевіч, Аляксея Кулакоўскага. Нічыпар Пашкевіч — лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР.

Пакінуўшы Талачын, давайце зазірнём у «літаратурныя вёскі» раёна...

Букарава... У гэтым паселішчы прайшло дзяцінства паэта, драматурга, перакладчыка Іосіфа Васілеўскага (1911—1994). На радзіму дзеда яго сям’я вярнулася з Данецка, дзе будучы літаратар і нарадзіўся. Іосіф скончыў Аршанскія педагагічныя курсы ў 1930 годзе, пасля — тэатральна-драматычныя курсы ў Мінску ў 1932 годзе. Працаваў акцёрам Віцебскага тэатра драмы, акцёрам-байцом Беларускай ваеннай акругі, у тэатрах Смаленска, Жытоміра, Бранска, Ленінагорска, Усць-Каменагорска, Разані, Іжэўска... З 1967 года — у Мінску. Пісаў на рускай мове. Друкаваўся з 1932 года. Аўтар паэтычных зборнікаў, выдадзеных у Мінску і Маскве. Шэраг кніг адрасаваў юнаму чытачу. Перакладчык на рускую мову твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Танка, Аркадзя Куляшова...

Вёска Высокі Гарадзец — адно са старажытных паселішчаў Талачыншчыны. За 30 кіламетраў ад Талачына. У 1670 годзе згадваецца як фальварак у Аршанскім павеце Вялікага Княства Літоўскага... Зараз тут жыве не так і шмат жыхароў... А на пачатку XX стагоддзя ў сям’і мясцовага дзяка нарадзіўся празаік, драматург, перакладчык Міхась Зарэцкі (1901—1937), сапраўднае прозвішча якога — Міхаіл Касянкоў. Неўзабаве пасля нараджэння Міхася сям’я пераехала ў Зарэчча Шклоўскага раёна, на Магілёўшчыну. З 1924 года Міхась — у складзе Цэнтральнага бюро літаратурнай арганізацыі «Маладняк». Пасля ўваходзіў у літаб’яднанне «Полымя». Працаваў у Акадэміі навук Беларусі. Выдаў кнігі апавяданняў «У віры жыцця», «Пела вясна», «Пад сонцам», раманы «Сцежкі-дарожкі», «Вязьмо». У 1937 годзе быў рэпрэсіраваны. Рэабілітаваны пісьменнік у 1957 годзе. Творы Міхася Зарэцкага перавыдаваліся ў 1975 і 1989—1991 гадах (Збор твораў у 4 тамах).